

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume 5 Issue 2, A Tribute to Prof. Dr. Halil INALCIK p. 199-241, March, 2013

II. Abdülhamid Devrinde Aydın Vilayetinde Sanat ve Meslek Okulları

The Arts and Crafts Schools in Aydın Province during the Reign of Abdulhamid II (1876-1909)

Yrd. Doç. Dr. Erdoğan Keleş
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi- Muğla

Öz: Bu makale Sultan II. Abdülhamid döneminde Aydın Vilayeti'nde kurulan sanayi mektebi, çıraklık mektebi, ziraat mektebi, jandarma mektebi, lisan ve ticaret mektebi gibi sanat ve meslek okullarını incelemektedir. Ayrıca bu okulların kurulmasında karşılaşılan güçlükler, okulların öğretmen ve öğrenci yapısı ve işleyişi de ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamid, Aydın Vilayeti, Eğitim, Sanat ve Meslek Okulları

Abstract: This article examines the establishment of occupational arts and crafts schools in Aydın Province during the reign of Sultan Abdulhamid II. These occupational schools were mainly the industrial school, apprenticeship school, agricultural school, and school for gendarmerie, and school of language and commerce. Furthermore, the article analyzes the obstacles to establish these schools, their teachers, students, as well as their administrative structure.

Key Words: Abdulhamid II, Aydın Province, Arts and Crafts Schools, Education

I. İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi

A. Osmanlı Devleti'nde İslahhaneler ve Sanayi Mekteplerinin Kurulması

Sanayi mektepleri, sanayi tesislerinde eskiden beri ihtiyaç duyulan kalifiye eleman yetiştirmek amacıyla Tanzimat döneminde açılmış olan ıslahhanelerin devamı niteliğindeki eğitim kurumlarıdır. Sanayi mekteplerinin açılması hususundaki ilk adım 1848 senesinde Zeytinburnu'nda Barutçubaşı Ohannes Dadyan Efendi tarafından atılmıştır. Binası ve öğrencileri tedarik edilerek riyaziye, kimya, feoloji, madeniyat, resim ve nafia mühendisliği derslerinin okutulması düşünülen sanayi mektebi inşa edilmesine rağmen eğitime başlayamadı. Mektebe alınmış olan öğrenciler ise aylıklarının ödenmemesi üzerine dağıldılar. Bu başarısızlığın sebepleri arasında devletin içinde bulunduğu ekonomik şartların iyi olmaması, mektebe alınacak yeterli öğrenci bulunamaması ve mektebi kurmakla görevli iki Ermeni

muallimin bu konuda yeterli bilgi ve tecrübeye sahip olmamaları sayılabilir¹. Bu ilk girişimin başarısız olmasından sonra İstanbul'da bir Sanayi Mektebi açılmasına dair ikinci adım 1850 senesinde atıldı. “*Tebaa-yı Devlet-i Aliyye'nin ihtiyacât ve matlubât-ı hâzırasına muvafık görünen*” Mekteb-i Hiref ve Sanayi'nin tesisine yönelik Avrupa kaynaklı bir rapor hazırlanmıştı. Bükreş'te Mösyö Manu tarafından hazırlanan rapora göre; mektebin öğrenci sayısı 504 kişi olacaktı. Mektepte eğitim süresi 8 yıl olacak ve her yıl 8-11 yaşlarında 63 öğrenci alınacaktı. Eğitim dili Türkçe olacak, birinci ve ikinci sene okuyup-yazma, rakamlar, hendese, makine, coğrafya, musiki ve bazı yabancı dil dersleri öğretilenecekti. Üçüncü ve dördüncü seneler de ise öğrencilere seçecekleri mesleğin pratik dersleri verilecekti. Bu meslekler ise nakkaşlık, oymacılık, doğramacılık, abanosculuk, çilingirlik, dökmeçilik, saatçilik, hakkaklık, dokumacılık, boyacılık ve diğer bazı sanat dallarından ibaretti. Mektebin öğrencileri beşinci ve altıncı sene de ise mektep için kurulacak kumpanyanın hisse sahiplerinin menfaatine yönelik imalat çalışmalarında bulunacaklardı. Son iki yılda ise matematik, fizik ve kimya derslerinin ağırlıkta olduğu teorik dersler verilerek eğitimleri tamamlanacaktı. Mektep, Meclis-i Maarif'e bağlı olacak ve meclis nazırının tayin edeceği beş memur tarafından idare edilecekti. Bu şekilde tesis edilecek mektepten bir sanatkâr zümresi yetişecek ve Osmanlı Devleti birkaç sene zarfında Avrupa sanayi seviyesine ulaşacaktı. Ancak, hazırlatılan bu rapora rağmen mektebin açılması konusunda herhangi bir fiili girişim olmadı².

Osmanlı Devleti'nde sanayi tesislerinde ihtiyaç duyulan kalifiye eleman açığını karşılamak üzere bir mektep açılması hususundaki en ciddi adım Midhat Paşa tarafından atıldı. Sanayi mekteplerinin temelini oluşturan ıslahhaneler, Midhat Paşa'nın 4 Şubat 1861'de tayin edildiği Niş Valiliği (1861-1864) zamanında 1863 senesinde açılabilirdi. Midhat Paşa'nın, temelini Osmanlılık anlayışının oluşturduğu, bölgenin elde kalmasını sağlayacak, büyük devletlerin faaliyetlerine karşı direnç ve karşı faaliyetleri de içeren sosyo-ekonomik bir projeyi³ uygulamasının sonucu olarak Niş'te açılan ilk ıslahhane, sanayi mekteplerinin temelini oluşturmuştur. Bunu, 1864'te Rusçuk ıslahhanesinin açılması takip etmiş ise de ilk başlarda ıslahhanelere gereken ilgi gösterilmemiş ve kimsesiz çocuklara pratik bilgiler veren küçük atölyelerden öteye gidememiştir⁴. Islahhanelerin temel amaçları şu idi: cehalete karşı eğitim seviyesini yükseltmek, yetim ve fakir çocukları koruma altına almak, yerel sanayinin doğuşuna katkıda bulunmak, Balkan milletlerine yeni iş imkanları yaratmak, Rusya'nın

¹ Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi, Cilt: 2*, İstanbul 1977, s.627; Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İstanbul 1993, s.80-81; Yaşar Semiz-Recai Kuş, “Osmanlıda Mesleki Teknik Eğitim, İstanbul Sanayi Mektebi (1869-1930)”, *Türkiyat Araştırmalar Dergisi, Sayı: 15*, Konya 2004, s.277.

² Mekteb-i Hiref ve Sanayi'nin açılmasına dair rapor ve değerlendirmeler için bkz. Mehmet Ali Yıldırım, *Tanzimat Döneminde Meslek Okulları*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih [Yakınçağ Tarihi] Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2010, s.168-169; Ayrıca bkz. Mehmet Ali Yıldırım, *Dersâdet Sanayi Mektebi-İstanbul Sanayi Mektebi 1868-1926*, İstanbul 2012, s.11-12.

³ Bekir Koç, “Osmanlı Islahhanelerinin İşlevlerine İlişkin Bazı Görüşler”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6 (2)*, 2007, s.38.

⁴ Rıfat Önsoy, “Tanzimat Dönemi Sanayileşme Politikaları 1839-1876”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt. 2, sayı: 2*, Ankara 1984, s.9; Tayyip Duman, “Mesleki ve Teknik Eğitimin Gelişimi”, *Türkler, Cilt: 15*, (Editörler: H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca), Ankara 2002, s.103-104; Ergin, a.g.e., Cilt: 2, s.628; Faik Reşit Unat, “Niş Islahhânesinin Kuruluş Tarihini Aydınlatan Bir Belge”, *Meslekî ve Teknik Öğretim, Sayı: 114*, (Ağustos 1962), s.5-6.

Balkanlar'da uyguladığı Panis Slavizm'e karşı Osmanlılık ideolojisini desteklemek ve bölgedeki Rus etkisini azaltarak halk arasında bir Osmanlı kimliği yaratmak⁵.

Midhat Paşa, aynı şekilde 1865'te Rusçuk'ta kızlara özgü ıslahhaneyi yani Kız Sanayi Mektebi'ni faaliyete geçirdi⁶. İstanbul Kız Sanayi Mektebi ise Tophane için gerekli bazı eşyaların daha ucuz üretimi ile kimsesiz kız çocukların sanat eğitimi almasını sağlamak amacıyla 1869'da Yedikule'de bulunan boş Baruthane binasında açılmıştı⁷.

Midhat Paşa, açılan ıslahhaneler için 21 Haziran 1867 tarihinde 52 maddelik nizamname hazırlamış ve bir müfettişlik kurmuştu. Üç kısımdan oluşan nizamnamenin ilk kısmında ıslahhanelere alınacak öğrencilerde aranacak şartlara, okutulacak derslere ve öğretilecek sanatlara; ikinci kısımda, ıslahhanelerde görevli memurların görevlerine, ıslahhanenin gelir ve giderleri ile imalat durumuna; üçüncü kısımda ise öğrencilere uygulanacak cezalara ve başarılı olan öğrencilere verilecek ödüllere dair maddelere yer verilmişti⁸.

Kimsesiz ve fakir çocukların dil, din ve ırk ayrımı gözetilmeksizin alındığı ve parasız olarak eğitildiği ıslahhanelere, hali vakti yerinde aile çocukları da senelik 500 kuruş karşılığında kabul edilmekteydi. 12-13 yaşlarında ıslahhaneye kabul edilen çocuklar için uygulanan eğitimin süresi ise 5 yıldır. Okuyup yazmaktan başka esas olarak herhangi bir sanat öğretilen çocuklara hesap ve defter tutma gibi dersler verilmekteydi⁹. 1881 senesinde yapılan bir değişiklikle hali vakti yerinde olan ailelerin çocuklarının mektebe kabulünde yatılı iseler yılda 12 lira, gündüzlü iseler 6 lira alınmasına karar verilmişti¹⁰.

Sosyal yönü son derece ağır basan ıslahhanelere dair Midhat Paşa tarafından hazırlanan nizamname esas alınarak tüm vilayetlerde benzeri ıslahhanelerin açılmasına karar verildi. Bu kararın alınmasından sonra vilayetlere gönderilen bir talimat ile ıslahhanelerin kurulması istenmişti. Bu talimatname ile nizamname 25 Temmuz 1867 tarihinde bütün vilayetlere gönderilmiş ve vilayetlerde ıslahhanelerin açılmasına başlanmıştır. Bu bağlamda 1868'de İzmir İslahhanesi açıldı¹¹. Kısa zamanda memlekette pek çok ıslahhane açılmış ve devletin sanayi eğitimini geliştirmek üzere başlattığı bu reform hareketi sanayi mekteplerinin temelini oluşturmuştur.

Temelini ıslahhanelerin oluşturduğu sanayi mektepleri arasında en önemlisi ise İstanbul Sanayi Mektebi'dir. Osmanlı sanayinin geliştirilmesi çabalarının bir ürünü olarak bu mektebin kuruluş çalışmaları Fuat Paşa'nın sadareti zamanında başlamıştı. Mektebin programını, alınacak öğrencilerde aranacak şartları, öğretmen kadrosunu ve mali yapısını tespit etmek amacıyla 7 Eylül 1862 (12 Ra 1279)'de yedi kişilik İslah-ı Sanayi Komisyonu kuruldu. Komisyon, yaptığı çalışmalar neticesinde hazırladığı 6 Ocak 1863 (15 Receb 1279) tarihli

⁵ Mehmet Çelik, *Balkanlar'da Tanzimat: Midhat Paşa'nın Tuna Vilâyeti Valiliği (1864-1868)*, İstanbul 2010, s.85.

⁶ Koç, "Osmanlı İslahhanelerinin...", s.39; Sakaoğlu, a.g.e., s.81.

⁷ Yıldırım, a.g.t., s.245.

⁸ Gülnaz (Koyuncu) Yakın, *İzmir Sanayi Mektebi (Mithatpaşa Endüstri Meslek Lisesi) (1868-1923)*, İzmir 1997, s.8-9; "İslahhanelere dair nizamname" için bkz. *Düstür, Cilt: II (Birinci Tertip)*, sene 1289, s.277-295.

⁹ Koyuncu, a.g.e., s.9-10.

¹⁰ Bayram Kodaman, "Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Kadar Sanayi Mektepleri", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, (Birinci Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi Tebliğleri, 11-13 Temmuz 1977), Ankara 1980, s.292.

¹¹ Koyuncu, a.g.e., s.11-12.

raporunda İslah-ı Sanayi Mektebi ismiyle anılan bir mektebin kurulmasını önermişti¹². Ancak Sanayi Mektebi, ekonomik nedenlerden dolayı hemen açılmamıştır. Âli Paşa'nın sadrazamlığı zamanında mektebin açılması için gerekli olan maddi kaynağın bulunmasından sonra 14 Mayıs 1867'de mektebin açılması saraya bildirilmiştir. Sonuç itibarıyla İstanbul Sanayi Mektebi, Kasım 1868'de Sultanahmet mevkiinde eski Kılıçhane ile etrafındaki arsalarda inşa edilen binalarda eğitime başladı. On üç yaşından küçük, kimsesiz ve fakir 50 çocuk ile eğitime başlanan mektebin açılış konuşmasını Midhat Paşa yapmıştır. Sanayi Mektebi için 17 Kasım 1868'de amacını, programını ve yönetim esaslarını belirleyen 64 maddelik bir nizamnamesi yapılarak 10 Aralık 1868'de neşredilmiştir¹³. Bizzat Midhat Paşa tarafından kaleme alınan nizamnamesinde açıkça görüleceği üzere ıslahhanelerin kuruluş amacı; küçük yaştaki kimsesiz, yetim ve fakir çocukların kurumda sağlıklı bir şekilde büyümelerini sağlamak ve aynı zamanda onları ülke kalkınmasına katkıda bulunacak donanımlı birer birey olarak yetiştirmelerini temin etmektir¹⁴.

Midhat Paşa'nın Niş'te, yetim ve kimsesiz çocuklara okuma-yazma, hesap ve sanat öğretmek amacıyla açtığı ıslahhaneler örnek alınarak pek çok vilayette aynı türden ıslahhaneler açılmıştır. Bir süre sonra İslah-ı Sanayi Mektebi, Sanayi Mektebi veya Sultan II. Abdülhamid'in ismine izafeten Hamidiye Mekteb-i Sanayi olarak adlandırılan mekteplere dönüşen ıslahhanelerin Osmanlı sanayisinin gelişmesine katkı yapması amaçlanmıştır.

B. İzmir İslahhanesi ve İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi

Bütün vilayetlerde ıslahhane açılması yönünde 21 Haziran 1867 tarihinde alınan karardan sonra hazırlanmış olan nizamname 25 Temmuz 1867'de vilayetlere gönderilmiştir. Bu bağlamda teşkil edilen İzmir ıslahhanesinin açılış tarihi 1868 senesi sonları ve 1869 senesinin hemen başı olup, vilayetlerde açılan ilk ıslahhanelerden de birisidir. 6 Şubat 1869'de Aydın vilayeti idare meclisi tarafından sadarete gönderilen bir mazbatada ıslahhanenin açıldığı ve eğitimin devam ettiği bildirilmiştir. İzmir ıslahhanesi, valinin ve vilayet idare meclisinin denetiminde bir komisyon tarafından idare edilmiş, giderleri bir vakıf ile Tire'deki Kadife Kebir Çiftliği ve İzmir'deki mübayaa mağazasının gelirlerinin Padişah tarafından ihsan edilmesi ile karşılanmıştır¹⁵.

İzmir'de kurulan ıslahhane, vilayet salnamelerinde İzmir Mekteb-i Sanayi¹⁶ İzmir İslahhanesi¹⁷ ve Hamidiye Sanayi Mektebi¹⁸ olarak adlandırılmıştır. Mektebin isminin Sanayi

¹² Ergin, a.g.e. Cilt: 2, s.629-631; Koyuncu, a.g.e., s.6; İstanbul'da "İslah-ı Sanayi Mektebi" adıyla müsemmâ bir mektebin açılmasına dair ilan için bkz. *Takvim-i Vekayi, def'a: 884*, (22 Safer 1284 / 25 Haziran 1867); Adnan Giz, "İstanbul'da İlk Sanayi Mektebinin Kuruluşu", *İSOD, Sayı: 35*, (Ocak 1969), s.20-22; Kodaman, a.g.m., s.288; Bekir Koç, "Osmanlı Modernizasyonuna İlişkin Bazı Gözlemler, Sanayileşme Çabaları ve İslahhaneler", *Toplumsal Tarih, Sayı: 176*, Ağustos 2008, s.61.

¹³ Ergin, a.g.e. Cilt: 2, s.634-635; Koyuncu, a.g.e., s.7; "Mekteb-i Sanayi Nizamnamesidir", *Düstür, Cilt: II*, 258-276; Semiz-Kuş, a.g.m., s.280; Duman, a.g.m., s.104.

¹⁴ Koç, "Osmanlı İslahhanelerinin...", s.43.

¹⁵ Koyuncu, a.g.e., s.21.

¹⁶ *Aydın Vilayet Salnamesi (AVS) 1296*, 65; *AVS. 1297*, s.62; İzmir Mekteb-i Sanayi'nin talebe mevcudu ve masarısını gösterir pusula için bkz. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.) Y.EE. 0040 / 134, lef: 1-2*, (25 Kanun-ı evvel 96 / 6 Ocak 1881).

¹⁷ *AVS. 1300-1301*, s.55; *AVS. 1302*, s.55; *AVS. 1304*, s.82; *AVS. 1306*, s.50.

¹⁸ *AVS. 1308*, s.270; *AVS. 1313*, s.126; *AVS. 1314*, s.128; *AVS. 1317*, s.99; *AVS. 1320*, s.87; *AVS. 1323*, s.85; *AVS. 1326*, s.150.

Mektebi'nden Hamidiye Sanayi Mektebi şekline dönüştürülmesi için 31 Aralık 1890 tarihinde Aydın Vilayeti'nden gönderilen bir yazı ile izin istenmişti. Karantina Mahallesi'nde 1882'de Mekteb-i Sultani olarak yapılan ve halen boş olan binanın mektebe tahsis edilerek, Mekteb-i Sanayi-i Hamidiye olarak adlandırılması talep edilmişti¹⁹. Dolayısıyla mektebin adı kesin olarak Halil Rıfat Paşa'nın²⁰ girişimleriyle ilk açıldığı tahfuzhane binasından Mekteb-i Sultani binasına taşınması esnasında (23 Nisan 1891) değişmiş²¹ ve bu tarihten sonra Sultan II. Abdülhamid'in ismine izafeten Hamidiye Sanayi Mektebi adıyla adlandırılmıştır²².

Tanzimat devrinde açılan ıslahhaneler daha çok Osmanlılık ideolojisine uygun sosyal ve siyasi yönü olan birer kurum iken, II. Abdülhamid devrinde açılan Sanayi mektepleri ise Türk ve Müslüman unsurlara hitap etmektedir. Dolayısıyla bu devirde açılan sanayi mektepleri ile Anadolu'da bağımsız ve milli bir sanayi yaratılması için çaba sarf edilmiştir²³.

1. Mektebin İdaresi

Vilayete bağlı bir vakıf kurumu olarak işleyen İzmir Sanayi Mektebi, vilayetten atanan bir fahri nazır başkanlığında vilayet idare meclisinin oluşturduğu bir komisyon tarafından yönetiliyordu. Genel nazırı vali olan mektebin, fahri nazırı ise genellikle vilayet defterdarı olurdu. Sanayi Mektebi Komisyonu ise genellikle vilayet ileri gelenleri arasından seçilirdi²⁴.

İzmir Sanayi Mektebi'nin 1879 ile 1908 seneleri arasında nazır, fahri nazır, müdür, muallim, katip ve vilayet ileri gelenlerinden oluşan idare komisyonu ile mektep ve sıhhiye heyetleri şu kişilerden oluşuyordu:

Tablo 1: İzmir Sanayi Mektebi idare komisyonu ve heyetleri (Salnamelerden derlenmiştir)

1879 senesi (AVS. H.1296, s.65)	1880 senesi (AVS. H.1297, s.62)
Muallim ve diğer görevliler	Muallim ve diğer görevliler
Müdür Yusuf Ziya Bey	Müdür Yusuf Ziya Efendi
Vekil-i harç Sadık Efendi	Vekil-i harç Sadık Efendi
Rumca ve Ermenice muallimi Agob Efendi	Muallim Hafız İsmail Efendi
Muallim Hafız Kadri Efendi	Fransızca muallimi Agob Efendi
Marangoz ustası Maşuri Yani	Marangoz ustası Tahsin Ağa
Aşçı başı Ahmet Ağa	
Bevvab Ahmet Hilmi Efendi	
İdare Komisyonu	İdare Komisyonu
Kadızzade Edhem Efendi	Kadızzade Edhem Efendi
Mataracızade Hacı Rıfat Efendi	Mataracızade Hacı Rıfat Efendi

¹⁹ BOA. Y.MTV. 47 / 74, (19 Ca 1308 / 31 Aralık 1890.).

²⁰ Halil Rıfat Paşa, ilki 28 Ekim 1885'de göreve başlayıp bir yıl üç ay görev yaptıktan sonra ayrıldığı ve ikincisi ise 28 Mayıs 1889'da başlayıp Ekim 1891'de sona eren iki dönem Aydın valiliğinde bulunmuştur. Nurettin Birol, *Halil Rıfat Paşa Dönemi ve İcraatı (1827-1901)*, Cedit Neşriyat, Ankara 2009, s.174-175; Halil Rıfat Paşa'nın terceme-i hali için bkz. AVS. 1308, s.86-89.

²¹ AVS. 1308, s.272-273; Koyuncu, a.g.e., s.23.

²² *Aydın Vilâyet-i Celîlesinin Ahvâl-i Tabîiye, Zirâiye, Ticâriye ve İktisâdiye Vesâir Ahvâlinde Bâhis 1321 Sene-i Maliyesine Mahsûs Nevsâl-i İktisâd*, (Muharrirleri: Cevad Sami ve Hüsnî), Keşişyan Matbaası, İzmir 1323, s.166-167. (Bundan sonraki notlarda *Nevsâl-i İktisâd* şeklinde kısaltması kullanılmıştır.)

²³ Kodaman, a.g.m., s.289-290.

²⁴ Koyuncu, a.g.e., s.24.

Emirler Hancısı Hasan Efendi	Emirler Hancısı Hasan Efendi ²⁵
Yevan Efendi	İplikçi Hacı Ahmet Efendi
İplikçi Hacı Ahmet Efendi	Tahsildar Keresteci Damadı Osman Efendi
Keresteci Osman Efendi	Abacıoğlu Yovakim Efendi
Abacıoğlu Yovakim Efendi	Katip Hilmi Efendi
Elmasoğlu Kigorak Efendi	
Tahsildar ve Sandık Emimi Katip Hilmi Efendi	

1881 senesi ²⁶	1885 senesi (AVS. H.1302, s.55)
Müdür, memur ve hademe: 32 kişi	Müdür Yusuf Ziya Efendi
Muallim (Kimya, fenni-i makine, kavaid, usul, ilm-i hesap, Arabi ve Türkçe hocası): 8 kişi	İmalat müdürü Hasan Efendi
Sanayi ustası (Saraç, terzi, oymacı, çiçekçi, marangoz, kunduracı, tabsir, mücellit, dökmeçi, basma ve litografya, demirci, çarkçı, iğneci, tornacı, hurufat ve dökmeçi, mürettip, nakkaş ve kibritçi? ustaları): 15 kişi	Muallim Hafız Tahsin Efendi
	Demirci üstadı Nuri Efendi
	Terzi üstadı Çorcakı
	Musiki üstadı Yozfaki
1883 senesi (AVS. R.1300-H.1301, s.55)	Umur-ı hesabiye katibi Tahir Efendi
Müdür Yusuf Ziya Efendi	Dahiliye zabiti Mevlüt Ağa
İmalat müdürü Memduh Bey	Muavin Hafız Vehbi
Dahiliye müdürü Hasan Sabri Efendi	Marangoz üstadı Yani
Marangoz üstadı Yani	Kunduracı üstadı Hırsto
Terzi üstadı Kirkor	
Kunduracı üstadı Hırsto	

1888 senesi (AVS. R. 1304, s.84-85)	1890 senesi (AVS. R.1306, s.50)
Müdür Ahmet Efendi	Nazır: Vali Halil Rıfat Paşa
Hoca Mehmet Emin Efendi	Komisyon Heyeti
Katip Abdullah Sıdkı Efendi	Defterdar-ı hakani memuru Süleyman Bey
Harem dairesi hoca Ayşe Kadın	Muhasebeci Nuri Efendi
İdare Heyeti	Vilayet idare meclis azası Nesim Habif Efendi
Kasabbaşı Şerif Ahmet Efendi	Mektep Heyeti
Kereste tüccarı Hilmi Efendi	Müdür Fehmi Efendi
Manifatura tüccarı Ahmet Efendi	Katip Tahir Efendi

²⁵ Bu isimi sehven İzmir Hancısı şeklinde verilmiştir. Bkz. Koyuncu, a.g.e., s.24.

²⁶ BOA. Y.EE. 0040 / 134, lef: 2.

Emirler Hancısı Hasan Efendi	Muallim sani Hafız Hüseyin Efendi
Mirkelamzâde Mehmet Efendi	Vilayet matbaası mücellit, mürettip ve marangoz ustası Yani
Sihhiye Heyeti	Terzi ustası Zakob
Tabib-i evvel Mustafa Enver Efendi	Çorapçı ve çulha ustası Artin Ağa
Tabib-i sani Ali Nureddin Efendi	Dökmeci ustası Maksut Ağa
Cerrah Abdullah Efendi	Muallim-i evvel Hafız Ahmet Efendi
Cerrah muavini Mehmet Efendi	Musiki muallimi Hafız Dilaver Efendi
Eczacı Nikolaki Efendi	Kunduracı üstadı Nebi Usta
Eczacı muavini Süleyman Efendi	Ressam Nevdoraki Efendi
	Demirci ustası Paskal

1891 senesi (AVS. R.1307, s.270)²⁷	1892 senesi (AVS. H.1308, s.270-271)
Mektebin İdaresi ve komisyon heyeti	Nazır: Vali Halil Rıfat Paşa
Nazır ve komisyon reisi defterdar	Mektebin İdaresi ve komisyon heyeti
Müdür Süleyman Şevket Bey	Nazır ve komisyon reisi defterdar Namık Paşa
Aza Nuri Efendi	Müdür Süleyman Şevket Bey
Aza Nesim Habif Efendi	Aza Nuri Efendi
Aza Agob Efendi	Aza Nesim Habif Efendi
Aza Tüccar Kostaki	Aza Agob Efendi
Mektep Heyeti	Aza Tüccar Kostaki
Müdür Mehmet Fehmi Efendi	Mektep Heyeti
Katip Tahir Efendi	Müdür Mehmet Fehmi Efendi
Dahiliye memuru Hafız Hüseyin Efendi	Katip Tahir Efendi
Mubassır Mehmet Efendi	Dahiliye memuru Hafız Hüseyin Efendi
Vekilharç Hüseyin Efendi	Mubassır Mehmet Efendi
	Vekilharç Hüseyin Efendi

1895-1896 senesi (AVS. H.1313, s.126-127)	1896 senesi (AVS. H.1314, s.128-130)
Nazır: Vali Hasan Fehmi Paşa	Nazır: Vali Mehmet Kamil Paşa Halil
Fahri nazır defterdar-ı hakani müdürü Süleyman Şevket Bey	Nazır-ı fahri: Defter-i hakani müdürü Süleyman Şevket Bey
Tabib-i fahri vekili Tabib-i evvel Ali Bey	Tabib-i fahri vekili Tabip Ali Bey

²⁷ Koyuncu, *a.g.e.*, s.25; Bu kaynakta Aza Nesim Habif Efendi'nin adı Necip Habif Efendi şeklinde verilmiştir.

Komisyon Heyeti	Komisyon Heyeti
Fahri nazır ve reis Süleyman Şevket Bey	Reis: nazır-ı fahri Süleyman Şevket Bey
Aza-Hacı Ali Paşazâde Sadık Bey	Aza Hacı Ali Paşazade Sadık Bey
Aza-Nesim Habif Efendi	Aza Agobcan Efendi
Aza-Agobcan Efendi	Aza Nesim Habif Efendi
Aza-Mahkeme-i İstinaf azasından Haralambo Efendi	Aza mahkeme-i istinaf azası Haralambo Efendi
Aza-Meclis-i Beledi azasından Musulluzâde Hacı Hüseyin Efendi	Aza meclis-i beledi azası Musulluzade Hacı Hüseyin Efendi
Aza-Halim Ağazâde Halil Bey	Aza Yemişçizâde Sabri Bey
Aza-Yemişçizâde Sabri Bey	Aza Hacı Süleyman Efendizade Fehmi Bey
Aza-Hacı Süleyman Efendizâde Fehmi Bey	Aza maarif idaresi memuru Şevket Efendi
Aza-Maarif idaresi memurlarından Şevket Efendi	İdare Heyeti
İdare Heyeti	Müdür Tahir Raci Efendi
Müdür Tahir Raci Efendi	Başkatip İbrahim Edhem Efendi
Başkatip İbrahim Edhem Efendi	Dahiliye memuru ve sandık emini Mehmet Şevki Efendi
Dahiliye memuru ve sandık emini Mehmet Şevki Efendi	İmalat ve tayinat katibi Muharrem Efendi
İmâlât katibi Muharrem Efendi	Depo memuru Şerif Efendi
Vekilharç ve tahsildar Mehmet Efendi	
Depo memuru Mustafa Asım Efendi	

1900 senesi (AVS. H.1317, s.99)	1903 senesi (AVS. H.1320, s.87-88)
Nazır: Mehmet Kamil Paşa	Nazır: Vali
Nazır-ı fahri: Ahmet Esat Bey	Nazır-ı fahri: vali muavini Asım Bey
Komisyon Heyeti	Komisyon Heyeti
Reis nazır-ı fahri Ahmet Esat Bey	Reis: nazır-ı fahri Asım Bey
Aza: Kadızade Hafız Rıfat Efendi	Aza: emlak-ı hümayun müdürü Hüseyin Galip Bey
Aza: Besim Efendi	Aza: Kağıtçı Hafız Ahmet Talat Efendi
Aza: Yemiş tüccarı Tahir Efendi	Aza: Mektebi-i idadi müdürü sanisi Şevket Bey
Aza: Haralambo Efendi	Aza: Menba'-i Füyûzât mektebi müdürü Ahmet Nedim Efendi
Aza: Toramanoğlu Sarrafim Efendi	Aza: Hıristaki Atnaşole Efendi
Aza: Nesim Levi Efendi	Aza: Toramanoğlu Sarrafim Efendi

İdare Heyeti	Katip Cemal Efendi
Müdür Mehmet Nuri Efendi	İdare Heyeti
Müdür muavini ve başkatip Mustafa Şükrü Efendi	Müdür Mehmet Nuri Efendi
Dahiliye memuru ve vekilharç Hasan Efendi	Dahiliye memuru Hasan Efendi
Sandık emini ve depo memuru Sait Efendi	Tabip Rıfkı Bey
Katib-i sani Mehmet Kamil	İkinci katip Cemal Bey
Tabib-i fahri Kolağası Ramiz Bey	

1905 (AVS. H.1323, s.85)	1908 senesi (AVS. H.1326, s.150-154)
Nazır: Vali	Nazır: Vali Faik Bey
Nazır-ı fahri: Mektub-i vilayet Ahmet Rıfat Bey	Nazır-ı fahri: Defterdar Sabit Bey Efendi
Naz-ı muavin Sait Bey	İdare Komisyonu
Komisyon Heyeti	Reis: vilayet defterdarı Sabit Efendi
Reis: nazır-ı fahri Ahmet Rıfat Bey	Aza: Hıfzı Paşa
Muavin yaveri Sait Bey	Aza: Belediye reisi vekili Tevfik Paşa
Muavin Tahir Kenan Bey	Aza: Uşakızâde Muammer Bey
Aza: Balyozzâde Sarko Efendi	Aza: Ahenk gazetesi sahibi Nazmi Bey
Aza: Belediye reisi muavini Mehmet Bey	Aza: sabık polisi müdürü Cemal Bey
Aza: Hırstaki Atnaşole Efendi	Aza: Seyit Bey
İdare Heyeti	Aza: Abidinzâde Mahmut Bey
Müdür Mehmet Nuri Efendi	Aza: Yusuf Aşir efendi
Başkatip İbrahim Efendi	Memurin ve müstahdem
Katib-i sani ve sandık emini Hüseyin Kani Efendi	Müdür Sabri Bey
Ser-mubassır Asım Efendi	Başkatip Mazlum Bey
Dahiliye memuru Hasan Efendi	Katip ve sandık emini Sait Bey
Mübayaa memuru Cemal Bey	Kiler ve depo memuru İsmail Efendi
	Mübayaa memuru Ziya Efendi
	Eşya emini Süleyman Efendi
	Ser-mubassır Seyfettin Efendi
	Mubassır Hüseyin, Mehmet Naim, Mehmet Macit ve Hakki Efendiler

Sanayi Mektebi Komisyonu, okulun idaresi, eğitimi, işesiyle ilgilenir ve gerekli kararları alıp, uygulanmasını denetlerdi. Okul müdürü, öğretmen ve ustaların belirlenmesi de komisyonun görevleri arasında olup, ancak vilayetin ve valinin onayı ile bu kararları

uygulamaya konulurdu. Okul içi yönetim ise komisyonun önerisi ile vilayetten atanan okul müdürüne bağlıydı. Müdür, okulun her türlü faaliyetinden birinci derecede sorumluydu²⁸.

2. Mektep Öğrencileri

İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi'ne dair 1879 ile 1908 seneleri arasında tespit edebildiğimiz verilere göre Musevi, Ermeni, Rum ve Müslüman çocukların kabul edildiği mektepte en azı 51 en fazlası ise 300 olmak üzere pek çok çocuk eğitim görmüştü. Bu tarihler arasında ortalama öğrenci sayısı 180-200 arasında değişmiştir.

Tablo 2: İzmir Sanayi Mektebi'nin yıllara göre öğrenci sayıları (Salnamelerden derlenmiştir)

Sene	Musevi	Ermeni	Rum	İslam	Gayri müslim	Yekun
1296						51
1881 ²⁹						285
1300-1301						87
1302						97
1304						143
1306						130
1308	5	6	10	115		136
1313		1	16	183		200
1314		1	16	183		200
1317	1	1	17	236		255
1321 ³⁰						300
1320	1		25	250		276
1323	3		18	229		250
1326				236	28	264

İslahhaneler nizamnamesi gereğince yerli ve yabancı, Hıristiyan ve Müslüman olmasına bakılmaksızın mektebe kabul edilen öğrencilerin, 12-13 yaşında yetim, kimsesiz ve fakir olmaları gerekiyordu. Bunun yanında hali vakti yerinde olan ailelerin çocukları belli bir ücret karşılığında mektebe kabul ediliyordu. Ancak, İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi'ne ücretli öğrenci olmak üzere hiç kimse başvurmamıştır. Vilayet genel meclisi her yıl okula alınacak öğrenci sayısını tespit ederek, Mart ve Ağustos aylarında öğrenci alımı yapıyordu. İzmir şehrinde gayri müslimlerin oldukça gelişmiş yetimhanelerinin olması nedeniyle Sanayi Mektebi'ne genellikle Müslüman çocuklar başvurmuştur. Zaman zaman mektebe başvurunun fazla olması nedeniyle alınacak öğrenciler yapılan müracaatlar arasından kura ile belirlenmiştir³¹. 1896 senesinde mektebe öğrenci kabulü şartları arasına vücutça sağlam olmaları, 12 yaşından küçük ve 13 yaşından büyük olmamaları koşulu getirilmiştir³².

²⁸ Koyuncu, *a.g.e.*, s.24.

²⁹ Bu bilgiler için bkz. BOA. Y.EE. 0040 / 134, lef: 2, (25 Kanun-ı evvel 96 / 6 Ocak 1881).

³⁰ *Nevsâl-i İktisâd*, s.167.

³¹ Koyuncu, *a.g.e.*, s.48-49.

³² AVS. 1313, s.133.

İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi yatılı olup, öğrenciler 24 saat burada kalmaktaydılar. Gündüz ders ve sanat odalarında eğitim gören çocuklar geceleri de yatakhanelerde kalıyorlardı. Ağustos 1898 tarihinden itibaren mektepte bulunan öğrencilere sabahları çorba, öğle ve akşamları ise iki çeşit yemek verilmekteydi. Cuma ve pazartesi geceleri ise ilave olarak tatlı veya meyve veriliyordu. Ayrıca öğrencilere dışarıda giymek üzere çuhadan yapılmış bir takım elbise, okulda giymek üzere ise iki takım elbise verilirdi. Her yıl dört don ve gömlek, altı mendil ve çorap, üç çift kundura, bir çift kalpak ve her iki senede ise bir kaput veriliyordu³³.

Öğrenciler kendi temizliklerinin çoğunu kendileri yaparken, yattıkları koşulları da kendileri temizliyorlardı. Ancak okulun genel temizliği mektepte görevli hizmetliler tarafından yapılıyordu³⁴. Mesela, 1879'da mektepte bir aşçıbaşı ve kapıcı³⁵; 1881'de bir aşçı, bir aşçı kadın ve on altı hizmetçi³⁶; 1891 senesinde bir aşçı, bir aşçı yamağı, bir çamaşırcı ve üç hizmetçi³⁷; 1896 senesinde bir aşçı, bir kapıcı ve beş hizmetçi³⁸ ile 1896 da ise bir aşçı, bir kapıcı ve iki hizmetçi³⁹ görevliydi. Bunun yanında 1881 senesinde mektepte imam, berber, ambarcı ve kilerci bulunuyordu⁴⁰.

Mektepte bulunan öğrencilerin sağlık durumlarının nasıl kontrol edildiğine dair ayrıntılı bir bilgi bulunmamakla beraber 1881 senesinde mektepte iki tabip ve cerrah vardı⁴¹. 1888 senesi sıhhiye heyetinde ise tabip olarak Mustafa Enver ve Ali Nurettin efendiler, cerrah olarak Abdullah ve Mehmet efendiler, eczacı olarak da Nikolaki ve Süleyman efendilerin adı geçmektedir⁴². Hamidiye Askeri Hastanesi'nde görevli bir doktorun fahri olarak her yıl öğrencilerin bakım ve tedavisini üstlendiği mektepte 1893'te fahri olarak doktor Mustafa Bey⁴³; 1895 ve 1896'da Miralay Ali Bey⁴⁴, 1900 senesinde ise Kolağası Ramiz Bey⁴⁵ görev yapmıştır. 1898 yılında mektebin durumuna dair bir layiha hazırlayan Ahmet Esat Bey, okuldaki ölüm oranlarının yüksekliğine değinmekte ve okulun sağlık koşulları açısından pek uygun olmadığını belirterek alınması gereken önlemleri ifade etmişti⁴⁶.

1881 senesinde Sanayi Mektebi'nde eğitim gören 285 öğrencinin 135'i ihtiyat yani hazırlık sınıfında, 75'i birinci sınıfta, 38'i ikinci sınıfta, 18'i üçüncü sınıfta, 13'ü dördüncü sınıfta ve 6'sı ise beşinci sınıfta eğitim görmektedir. Yapılan incelemede bu öğrencilerin 274'nün mektepte, 7'sinin hastanede, 2'sinin hasta ve evinde, 3'nün ise firarda oldukları tespit edilmiştir⁴⁷.

Öğrenciler eğitim sürelerinin sonunda derslerden ve öğretilen sanatlardan başarılı oldukları takdirde mektepten mezun olarak ellerine birer şهادetname verilirdi. Sınavlar ise üç ayda bir yapılan İmtihan-ı Hususi adı verilen ara sınav ve İmtihan-ı Umumi adı verilen yılsonu

³³ AVS. 1317, s.103-104; Koyuncu, a.g.e., s.50-51.

³⁴ Age. s.51.

³⁵ AVS. 1296, s.65.

³⁶ BOA. Y.EE. 0040 / 134, lef: 2.

³⁷ AVS. 1308, s.271.

³⁸ AVS. 1313, s.129.

³⁹ AVS. 1314, s.131.

⁴⁰ BOA. Y.EE. 0040 / 134, lef: 2.

⁴¹ BOA. Y.EE. 0040 / 134, lef: 2.

⁴² AVS. 1304, s.85.

⁴³ Koyuncu, a.g.e., s.52.

⁴⁴ AVS. 1313, s.126; AVS. 1314, s.128.

⁴⁵ AVS. 1317, s.99.

⁴⁶ Koyuncu, a.g.e., s.52; Ahmet Esat Bey'in, layihası bu eserin 113-120. sayfaları arasında ek olarak verilmiştir.

⁴⁷ BOA. Y.EE. 0040 / 134, lef: 2.

sınavı şeklinde icra edilirdi. Yılsonu sınavları ise vilayetten belirlenen komisyon tarafından yapılırdı⁴⁸.

Mektepten mezun olan öğrenciler öğrendikleri sanatla ilgili olarak dışarıda bir yerde çalışabilecekleri gibi istedikleri takdirde yeterli bulunmaları halinde mektepte sanayi ustası olarak da çalışabilirlerdi⁴⁹. Mektepte iken herhangi bir sanat dalını kendi başına icra ederek bir ürünü yapabilen çocuklara ustaları tarafından yevmiye ve maaş verilmekte olup bu paralar çocukların mezuniyetinde sermaye olarak kendilerine verilmek üzere Mektep Sandığı'na konulmaktadır⁵⁰. Ayrıca yılsonu sınavında başarılı olarak mezun olmaya hak kazanan öğrencilere sanatlarını icra edebilmelerine olanak sağlamak üzere sermaye olarak mükafat verilirdi⁵¹. 1896 senesinde muallim-i rabi İsa Efendi, musiki muallimi Ali Efendi, kundura kalfası Sadettin Efendi, kundura makinecisi Hüseyin Efendi, çorap ustası Rıza Efendi, çorapçı kalfası Kamil Efendi, çulha kalfası Veliyüddin Efendi ile mürettip ustası Mehmet Neşet Bey mektepten mezun olmuşlardı⁵².

Tablo 3: İzmir Sanayi Mektebi'nin senelere göre sanat dallarında bulunan öğrenci sayıları (Salnamelerden derlenmiştir)

Sanatlar	1881 ⁵³	1308	1313	1314	1317	1320	1323	1326
Saraç	2				11	12		
Terzi		20	15		16	24	15	16
Oymacı	3					23		7
Çiçekçi	3							
Kunduracı		17	18	18	15	40	13	48
Kundura makinecisi		8						
Tabsır?	21							
Mücellit ve mürettip	37	9	6		9	6		1
Dökmeci	18	15	16	16				12
Basma ve litografya	37					1		
Demirci ve imalathanede	37	15				1	22	10
Çarkçı	8							
İğneci	35							
Tornacı (ahşap ve demir)	4							10
Hurufat ve dökmeçi	16							
Nakkaş								

⁴⁸ Koyuncu, a.g.e., s.55-56.

⁴⁹ AVS. 1304, s.84; AVS. 1306, s.52; *Nevsâl-i İktisâd*, s.167-168.

⁵⁰ AVS. 1308, s.275; *Nevsâl-i İktisâd*, s.168; Kodaman, a.g.m., s.289.

⁵¹ AVS. 1326, s.152.

⁵² AVS. 1313, s.127-128.

⁵³ BOA. Y.EE. 0040 / 134, lef: 2.

Kibritçi?								
Marangoz	63	20	16	16	23	43	49	75
Çulha		7	18	18				
Çorapçı		15	19	19	16	19	16	39
Kalıfeci		10	8	8				
Makineci			8	8				
Havlucu ve kazmirci			18	18	17	23	21	32
Tenekeci			8	8	8	12		
Tesviyeci								11
Levhacı								3
...?					8			
Musiki sınıfı					60			
İhtiyat sınıfı			50	50	72	74		
Sadece dersle iştiğal eden							104	

Salnamelerden tespit edebildiğimiz ve tabloda gösterildiği gibi mektepte bulunan öğrencilere 28 farklı sanat dalında eğitim verilmektedir.

Fakir, kimsesiz ve yetim çocukların yatılı ve bedava okudukları sanayi mekteplerinde birinci sınıfı bitirene “çıraklık”, ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıfı bitirenlere “kalfalık”, mezun olanlara ise “ustalık” diploması verilirdi⁵⁴.

Sanayi Mektebi'nin musiki sınıfında bulunan 44 öğrenci, Aralık 1890 (Kanun-ı Evvel 1306)'da İstanbul'a giderek Padişah II. Abdülhamid'in huzurunda sanatlarını icra etmişlerdir. Bu öğrenciler ve öğretmenleri İstanbul'da bir süre kaldıkları gibi kendilerine çeşitli ödüller ve hediyeler verilmiştir⁵⁵.

3. Mektebin Öğretmen ve Sanayi Ustaları

İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi'nin sanayi ustaları genellikle mektep mezunları arasından seçiliyordu. Ancak, mektebin kuruluş aşamasında usta ihtiyacını karşılamak üzere diğer sanayi mekteplerinde başarılı olan öğrencilerin mektepte görevlendirilmesi yoluna gidilmiştir. Bu hususta 1875'te İstanbul Sanayi Mektebi'nden terzilik ve kunduracılık gibi sanatlarda başarı gösteren birkaç nefer öğrencinin Aydın vilayetine gönderilmesi istenmişti. Kunduracılıkta mahareti olan İbrahim Efendi ile terzilikte “aşıyan-ı liyakat” göstermiş olan Hristo'nun gönderilmesine karar verilmişti⁵⁶.

İzmir Sanayi Mektebi'nde 1891 yılına kadar bir ders programı uygulanmadığı için genellikle bir veya iki ders öğretmeni bulunmaktaydı. İlk 5 yıllık ders programının uygulandığı 1891 senesinde sadece dört öğretmen görevlendirilmişti. Rumca ve Ermenice öğretmenleri ise fahri olarak görev yapıyorlardı. Öğretmenlerin yanında bir kundura ustabaşı, üç kundura kalfası, bir kundura makinecisi, bir mücellit ustası, bir marangoz ustası, bir marangoz kalfası, bir demirci ustası, bir dökme ustası, bir terzi ustası, bir terzi kalfası, bir çorap ve çulha ustası, bir Gördes kârı kalıçe muallimesi ve iki adette Kula kârı kalıçe muallimesi mektepte

⁵⁴ Kodaman, a.g.m., s.292.

⁵⁵ AVS. 1308, s.275; *Nevsâl-i İktisâd*, s.168.

⁵⁶ Yıldırım, a.g.t., s.198, (dipnot: 633).

görevliydi. Öğretmen ve sanayi ustaları, maaş karşılığında, fahri veya sözleşmeli olarak hizmet veriyorlardı. Bu tarihte mektepte görev yapan kalice öğretmenlerinin üçü de kadındı⁵⁷.

Mektepte eğitim, Türkçe ve maaşlı öğretmenler tarafından yapılıyordu. Ermenice ve Rumca öğretmenleri fahri olarak gayri müslim öğrencilere kendi dil derslerini verirken⁵⁸, gayri müslim öğrencilere her hafta özel öğretmenler tarafından kendi din ve mezheplerine dair de dersler veriliyordu⁵⁹. Mesela, 1881 senesinin ait gider tablosunda Ermeni din adamı Karabaş'a ödenecek maaş gösterilmiştir. Bu kişinin mektepte fahri olarak değil de maaşlı olarak görev yaptığı sonucu çıkmaktadır⁶⁰.

Aşağıda salnamelerden derlenmiş olan listeler incelendiği vakit ders öğretmenlerinin yanında 40'dan fazla sanat ve mesleğe ait usta ve kalfanın mektepte görev yaptığı görülecektir.

Tablo 4: İzmir Sanayi Mektebi'nin senelere göre muallim, muallime, usta, üstad ve kalfaların sayısı (Salnamelerden derlenmiştir)

Muallim ve ustalar	1296	1297	1881 ⁶¹	1300-1301	1302	1306	1308	1313	1314	1317	1320	1323	1326
Rumca ve Ermenice	1					1							
Rumca							1	1	1	1	1	1	1
Ermenice							1						
Muallim ⁶²	1	1		1	1	2	2	5	5	6	1	6	1
Marangoz	1	1	1	1	1		2	1	1	1	1	1	1
Fransızca		1											
Kimyacı			1										
Fenn-i makineci			1										
Kavaid			1										
Usul			1										
İlm-i hesap			1										
Arapça			2										
Türkçe			1										
Sarrac			1							1			
Terzi				1	1	1	2	1	1	1	1	1	1
Oymacı													1
Çiçekçi			1										
Kunduracı				1	1	1	5	3	3	1	1	1	1
Kundura								1					

⁵⁷ AVS. 1308, s.270-271.

⁵⁸ AVS. 1308, s.275-276.

⁵⁹ AVS. 1326, s.153.

⁶⁰ BOA. Y.EE. 0040 / 134, lef: 2.

⁶¹ BOA. Y.EE. 0040 / 134, lef: 2.

⁶² Bu gruba muallim-i evvel, muallim-i sani, ibtidai ve rüştiye muallimi olanlar alınmıştır.

Mektepte görev yapan öğretmenler okul komisyonunun önerisiyle ihtiyaca göre vilayet tarafından atanıyordu. Maaşları ise okul bütçesinden ödeniyordu. Öğretmenlerin denetimi de okul komisyonu tarafından yapılıyordu⁶³.

4. Ders Programı

Kimsesiz, yetim ve fakir çocuklara bir sanat öğretmek onları hayata hazırlamak amacıyla kurulmuş olan ve temelini ıslahhanelerin oluşturduğu sanayi mektepleri kısa zamanda gelişme göstererek çok farklı eğitim kurumları haline gelmiştir. Islahhaneler hakkında yayınlanan nizamnamenin 8. maddesi gereğince öğrencilere elifba, amme, tebâreke cüzleri, Kur'an, ilmihal, risâle-i ahlak, edebiyat, sülûs, rik'a hatlarından oluşan yazı dersleri, hesap ve defter tutma usullerine dair dersler okutulacaktı⁶⁴. İlk başta genellikle dini derslerin ağırlıkta olduğu okuma-yazma öğretmeyi amaçlayan mektep programlarına sonları dil, tarih, coğrafya, hesap, resim, jimnastik gibi kültürel ağırlık dersler ilave edilmişti. Aşağıda İzmir Islahhânesi ve İzmir Hamidiye Mektebi'nde yıllara göre okutulan derslere ait programlar incelendiği vakit bu açıkça görülecektir.

Tablo 5: İzmir Sanayi Mektebi'nin yıllara göre ders programı (Salnamelerden derlenmiştir)

Sene	Sınıf	Sanayi mektebi ders programı
1308	1. sınıf	Elifbâ-yı Osmanî, Kıraât-ı Türkî, Eczâ-yı Şerif, Risale-i Ahlak, Eşkâl-i Huruf, Hesâb-ı Zihni
	2. sınıf	Kur'an-ı Kerim, İlmihal, Esmâ-i Türkiye, Terkin-i Adad, Talim-i Hat
	3. sınıf	Kur'an-ı Kerim, Tecvid, Feraidü'l-müteallim, İlmihal-i Kebir, Hatt-ı Rik'a, İmla, Hesabdan Âmal-i Erbaa
	4. sınıf	Kur'an-ı Kerim, Tecvid, Kısas-ı Enbiya, Sarf-ı Osmani, İlmihal-i Kebir, Tarih-i Osmani, Hatt-ı Rik'a, İmla, Hesabdan Kesr-i Adi
	5. sınıf	Kur'an-ı Kerim, Sarf-ı Arabi, Usul-i Fârisi, Tarih-i Osmani, Usul-i Defteri, Hesabdan Kesr-i Aşari, Hüsn-i Hat ve imla, Muhtasar Coğrafya, Mukaddemat-ı Hendesiye. Bu sınıf henüz teşkil olunamamıştır.
	1. sınıf	Sanayi mektebi ders programı Kur'an-ı Kerim ve Tecvid, Muhtasar İlmihal, Âmal-i Erbaa, Kıraât-ı Türkî, İmlâ, Hatt-ı Rik'a
	2. sınıf	Kur'an-ı Kerim'in tecvide tatbikatı, İlmihal, Âmal-i Erbaa'nın mesaile tatbikatı ve Kesr-i Âdi, Muhtasar Sarf-ı Osmani, Memalik-i Osmaniye-i Coğrafiye, Muhtasar Tarih-i Osmani, Mukaddime-i Hendese, Hüsn-i Hatt, Ziraat dersi
	3. sınıf	Sarf-ı Arabi, Usul-i Fârisi, Cevdet Paşa Kavaid-i Osmaniyesi'nin Nısfı, Coğrafya-yı Umumiye'den Avrupa kıtası,

⁶³ Koyuncu, a.g.e., s.27.

⁶⁴ *Düstür, Cilt: II, s.279.*

1313		Tarih-i Umumiye'den Kurûn-ı Evveli, Hendese, Kesr-i Âdi ve Aşari'nin meseile tatbikatı, Hüsn-i Hatt
	4. sınıf	Nahv-i Arabî, Gülüstan'ın nısfı, Cevdet Paşa Kavaidi'nin Nısfı, Coğrafya-yı Umumiye'den Asya ve Afrika kıtaları, Tarih-i Umumi'den Kurûn-ı Vustâ, A'dâd-ı Mürekkebe, Ref'i Cezr-i Tenâsüb, Hendese ve Fransızca, Hüsn-i Hatt
	5. sınıf	Arabî'den Mantık, Gülüstan'ın nısf-ı diğeri, Usûl-i Kitâbiyet, Coğrafya-yı Umumi'den Amerika kıtası, Tarih-i Umumiye'den Kurûn-ı Uhre, Fransızca, Hendese, İlm-i Hesab-ı Tekmil, Usûl-ı Defteri, Akâid-i İslâmiye, Hüsn-i Hatt
	1. sene	İbtidai sınıfı ders programı (Mekteb-i sanayinin şubesi) Elifbâ-yı Osmani, Eczâ-yı Şerife, Hesab-ı Zihni, Eşkâl-i Hurûf, Eşkâl-i Erkâm
	2. sene	Mushaf-ı Şerif, Kıraât-ı Türkî, Risâle-i Ahlâk, Ta'dâd-ı Terkim, Hatt
1314	1. sınıf	Sanayi mektebi ders programı Kur'an-ı Kerim ve Tecvid, Muhtasar-ı İlm-i hal, Âmal-ı Erbaa, Kıraât-ı Türkî, İmla, Hatt-ı Rik'a'
	2. sınıf	Kur'an-ı Kerim'in Tecvid'e tatbikatı, İlm-i Hâl, Âmal-ı Erbaa'nın mesâile tatbikatı, Kesr-i Âdi, Muhtasar-ı sarf-ı Osmani, Memalik-i Osmaniye Coğrafyası, Muhtasar-ı Tarih-i Osmani, Mukaddeme-i Hendese, Hüsn-i Hatt, Ziraat dersi
	3. sınıf	Sarf-ı Arabî, Usul-i Farişi, Cevdet Paşa Kavaid-i Osmaniyesi'nin nısfı, Coğrafya-yı Umumi'den Avrupa kıtası, Tarih-i Umumi'den Kurûn-ı Evveli, Hendese, Kesr-i Âdi ve Aşari mesâile tatbikatı, Hüsn-i Hatt
	4. sınıf	Nahv-i Arabî, Gülüstan'ın nısfı, Cevdet Paşa Kavaidinin nısfı, Coğrafya-yı Umumi'den Asya ve Afrika kıtaları, Tarih-i Umumi'den Kurûn-ı Vüsâtı, Adâd-ı Mürekkebe, Ref'i Cezri Tenasüb, Hendese, Fransızca, Hüsn-i Hatt
	5. sınıf	Arabî'den Mantık, Gülüstan'ın nısfı, Usul-i Kitabet, Coğrafya-yı Umumi'den Amerika kıtası, Tarih-i Umumi'den Kurûn-ı Uhre, Fransızca, Hendese, İlm-i Hesab-ı Tekmil, Usul-i Defteri, Akâid-i İslâmiye, Hüsn-i Hatt
	1. sene	İbtidai sınıfı ders programı (Mekteb-i sanayinin şubesi) Elifbâ-yı Osmani, Eczâ-yı Şerife, Hesab-ı Zihni, Eşkâl-i Huruf, Eşkâl-i Erkâm
	2. sene	Mushaf-ı Şerif, Kıraât-ı Türkî, Risale-i Ahlak, Ta'dâd-ı Terkim, Hatt
	1. sınıf	Sanayi mektebi ders programı Kur'an-ı Kerim, Kıraât, İmla, Tahrir-i Hurûf, Hesap
	2. sınıf	Kur'an-ı Kerim, Ulûm-ı Diniyye, Tecvid, Kıraât, Hesap, İmla, Resim, Hüsn-i Hatt
	3. sınıf	Kur'an-ı Kerim, Tecvid, Ulûm-ı Diniyye, İmla, Resim,

1317		Kıraât, Hüsn-i Hatt, Hesap, Coğrafya, Fransızca
	4. sınıf	Kıraât, Lisan-ı Osmanî, Hesap, Ulûm-ı Diniyye, Arabî, Fârisî, Fransızca, Hendese, Coğrafya, Hüsn-i Hatt, Resim
	5. sınıf	Lisan-ı Osmanî, Arabî, Fârisî, Tarih, Resim, Hesap, Hendese, Kimya, Kitabet, Malumat-ı fenniye, Fransızca
	6. sene	Derdest teşkildir
	7. sene	Yalnızca sanayi
1320	1. sınıf	Sanayi mektebi ders programı Kur'ân-ı Kerim, Kıraât, İmlâ, Tahrir-i Hurûf, Hesap
	2. sınıf	Kur'ân-ı Kerim, Ulûm-ı Diniyye, Kıraât, Hesap, İmlâ, Resim, Hüsn-i Hatt
	3. sınıf	Kur'ân-ı Kerim, Tecvid, Ulûm-ı Diniyye, İmlâ, Resim, Usûl-ı Fârisî, Kıraât, Hüsn-i Hatt, Hesap, Coğrafya, Fransızca
	4. sınıf	Kimya, Lisan-ı Osmanî, Hesap, Ulûm-ı Diniyye, Arabî, Fârisî, Fransızca, Hendese, Coğrafya, Hüsn-i Hatt, Resim
	5. sınıf	Lisan-ı Osmanî, Arabî, Fârisî, Tarih, Resim, Hesap, Hendese, Kimya, Malumat-ı Fenniye, Fransızca
	6. sene	Fransızca, Kimya, Kitabiyet, Hesap, Usûl-ı Defteri, Resim, Hendese, Malumat-ı Fenniye, Tarih
	7. sene	Yalnızca sanayi
	1323	1. sınıf
2. sınıf		Kur'ân-ı Kerim, Ulûm-ı Diniyye, Kıraât, Hesap, İmlâ, Resim, Hüsn-i Hatt
3. sınıf		Kur'ân-ı Kerim, Tecvid, Ulûm-ı Diniyye, İmlâ, Kıraât, Hüsn-i Hatt, Hesap, Coğrafya, Nahv-i Osmanî
4. sınıf		Kur'ân-ı Kerim, Sarf-ı Osmanî, Hesap, Ulûm-ı Diniyye, Arabî, Fârisî, Resim
5. sınıf		Nahv-i Osmanî, Arabî, Fârisî, Tarih, Coğrafya, Hesap, Hendese, Fransızca
6. sene		Fransızca, Hesap, Usul- Defteri, Hendese, Malumat-ı Fenniye, Tarih, Coğrafya
1326		1. ihtiyat sınıfı-şube
	2. ihtiyat sınıfı şube	Kıraât, Kur'ân-ı Kerim, İlmihal, Hesap ve Tarih-i İslam
	1. sınıf	Kur'ân-ı Kerim, Ulûm-ı Diniyye, Hüsn-i Hat, Kavaid, Hesap ve İlm-i eşya
	2. sınıf	Kur'ân-ı Kerim, Ulûm-ı Diniyye, Tecvid, Resim, Hüsn-i Hatt, İlm-i eşya, Hesap ve Kavaid
	3. sınıf	Coğrafya, Fârisî, Arabî, Kavaid, Hesap, Ulûm-ı Diniyye, Fransızca ve Resim

	4. sene	Coğrafya, Hendese, Farisi, Arabi, Kavaid-i Türkî, Hesap, Fransızca, Resim, Tarih
	5. sene	Arabi, Tarih, Hendese, Hesap, Fransızca, Usul-i Defter, Kitabet, Resim ve Malumat-ı Fenniye

Mektebin ulaşabildiğimiz en eski kaydına göre eğitim süresi 5 yıl idi⁶⁵. 1891 senesinde mektepte henüz dört sınıf teşkil edilebilmişti. Ayrıca bu tarihte fakir ve kimsesizlere ait olmak üzere bir de kız şubesi açılarak kadın öğretmenler tarafından halıcılık sanatının öğretilmesi düşünülmüştü⁶⁶. 1896 senesine ait kayıtlara göre daha iyi bir eğitim verebilmesi için mektebin süresi 7 yıla çıkarılmıştır. Mekteb-i Sanayi Şubesi adı verilen iki yıllık hazırlık sınıfında sıbyan ve ibtidâî mekteplerde iyi yetişmemiş okuma yazması zayıf 8-10 yaşlarındaki çocuklara okuma yazma ve dini bilgilere ait dersler verilmekteydi⁶⁷. Mektebin eğitim programında II. Abdülhamid dönemi eğitim politikasının etkisi oldukça fazladır. Yönetime karşı ve tehlikeli olabilecek derslerin yerine daha çok din ve ahlak derslerine yer verilmiştir⁶⁸. 1900 senesinde mektebin ders programı biraz hafifletilerek sanayi okuluna uygun dersler konularak, 7. sene sadece sanayi eğitimine ayrılmıştır⁶⁹. Ancak, 1908 senesinde ders programı yeniden değiştirilip iki yıllık Mekteb-i Sanayi Şubesi tekrar açılarak 7. senenin sadece sanayi eğitimine ayrılması usulünden vazgeçilmiştir⁷⁰.

5. Mektebin Mali Gelirleri ve Giderleri

Mekteple ilgili eğitim, sanayi ve mali işlerden sorumlu ve denetleyici, nazır başkanlığındaki okul komisyonuydu. Tüm bu işlerin okul içinde uygulanmasından ise okul müdürü sorumluydu⁷¹. Okulun mali işleri gelir ve giderler olmak üzere ikiye ayrılırdı. Giderlerin başında öğretmenlerin maaşları ve öğrencilerin masrafları gelmektedir. İzmir Sanayi Mektebi'nde 1879 senesinde mektepte Vekilharç olarak Sadık Efendi bulunuyordu⁷². 1880'de bir vekilharç⁷³; 1881'de han tahsildarı, başkatip, katip, kilerci ve ambarcı ile dahiliye zabıt memuru⁷⁴; 1883-84'de imalat müdürü⁷⁵; 1888'de katip, dahiliye memuru⁷⁶; 1890'da muhasebeci, katip⁷⁷; 1891'de katip, dahiliye memuru, vekilharç⁷⁸; 1896'da başkatip, dahiliye memuru, sandık emini, imalat ve tayinat katibi, vekilharç ve tahsildar ile depo memuru⁷⁹; 1896'de başkatip, dahiliye memuru, sandık emini, imalat ve tayinat katibi, vekilharç ve tahsildar ile depo memuru⁸⁰; 1900'da başkatip, dahiliye memuru ve vekilharç, sandık emini ve

⁶⁵ AVS. 1304, s.84; AVS. 1306, s.52.

⁶⁶ AVS. 1308, s.276.

⁶⁷ AVS. 1313, s.129-130; Kodaman, a.g.m., s.291.

⁶⁸ Koyuncu, a.g.e., s.32.

⁶⁹ AVS. 1317, s.102.

⁷⁰ AVS. 1326, s.151.

⁷¹ Koyuncu, a.g.e., s.59.

⁷² AVS. 1296, s.65.

⁷³ AVS. 1297, s.62.

⁷⁴ BOA. Y.EE. 0040 / 134, lef: 2.

⁷⁵ AVS. 1300-1301, s.55.

⁷⁶ AVS. 1304, s.82.

⁷⁷ AVS. 1306, s.50.

⁷⁸ AVS. 1308, s.270.

⁷⁹ AVS. 1313, s.126-127.

⁸⁰ AVS. 1313, s.131.

sanayihane depo memuru⁸¹; 1903’de dahiliye memuru, katip, sandık emini ve sanayihane depo memuru, sanayi memuru, depo memuru ve mamulat satış memuru⁸²; 1905’de başkatip, sandık emini, sanayi memuru ve mübayaa memuru⁸³; 1908’de ise başkatip, katip ve sandık emini, kiler ve depo memuru ile eşya emini bulunuyordu⁸⁴.

Mektebin açıldığı ilk zamanlar gelirleri giderleri karşılamadığı için hayır sahiplerinin bağışları ile açık kapatılmıştır. Ayrıca Padişah tarafından ihsan buyrulan bir arsanın satışı ve mektepte üretilen eşyaların Kemeraltı caddesindeki dükkanlarda satışından elde edilecek paralar da mektebin diğer gelirlerini oluşturmuştu⁸⁵. Ayrıca 29 Nisan 1869 tarihinde İzmir’de bulunan devlete ait bir mağazanın yıllık 12.000 kuruşluk kira gelirinin ıslahhaneye aktarılmasına müsaade edilmişti⁸⁶.

1891 senesinde mektebin çeşitli kalemlerden oluşan geliri 1300 lira, yine çeşitli masraf kalemlerinden oluşan giderleri ise 2000 kuruştur. Vali Halil Rıfat Paşa, İzmir yakınlarındaki Ağa Memnun kaplıcalarında inşa ettirilecek iki otelden elde edilecek gelir ile mektebin yıllık gelirinin 1800 kuruş civarına çıkacağını ve açığın 200 kuruşa kadar düşeceğini hesaplamıştır⁸⁷. Mart 1893’den itibaren belediye gelirlerinin % 2’si mektebe terk olunmuştur. Bu suretle mektebe senelik 800 kuruşluk bir gelir daha sağlanarak mektebin gelir gider dengesi sağlanmıştır⁸⁸.

İzmir Sanayi Mektebi’nin giderlerini karşılamak amacıyla pek çok akar tayin edilmiştir. 1869’da tahsis edilen Kadife Kebir Çiftliği’nin kira bedeli, Cezayir Hanı’nın kira bedeli, Balçova kaplıcaları, Okul Bahçesi ve Deniz hamamları kira bedelleri, Karantina Hamamı gelirleri, Galinoz Çiftliği satış bedeli, Acem Hanı, Akkaş Hanı, Küçük Han, Narlıdere Hamidiye kaplıcaları ile burada bulunan bazı tarla ve bağların kira bedelleri, İzmir’in farklı yerlerindeki 25-30 kadar dükkan ve mağaza gelirleri, öğrencilerin ürettiği ürünlerden elde edilen gelirler, vilayet matbaası gelirlerinin bir kısmı, İzmir Hamidiye Vapur Şirketi’nin % 15’lik geliri, okul yararına Defterdar Kadri Bey⁸⁹ tarafından düzenlenen piyango hasılatı, okul yararına düzenlenen konser ve tiyatro gelirleri ile vilayete bağlı belediye gelirlerinin % 2’lik kısmı ve ahalinin yaptığı bazı yardımları İzmir Sanayi Mektebi’nin akarları arasında saymak mümkündür⁹⁰.

Mektebin giderlerinin en başında muallimlere ödenen maaşlar gelmektedir. Bunun yanında mektepte eğitim gören çocukların barınma, yiyecek, giyecek, imalat masrafları ile

⁸¹ AVS. 1317, s.99.

⁸² AVS. 1320, s.88.

⁸³ AVS. 1323, s.85.

⁸⁴ AVS. 1326, s.150.

⁸⁵ AVS. 1304, s.83-84.

⁸⁶ Yıldırım, a.g.t., s.182.

⁸⁷ AVS. 1308, s.273-274.

⁸⁸ AVS. 1313, s.131; AVS. 1314, s.133.

⁸⁹ Defterdar Kadri Bey, Aydın vilayetinde 05.05.1883 (23 Nisan 1299) ile 28.01.1889 (16 Kanun-ı sani 1304) tarihleri arasında görev yapmıştır. AVS. 1308, s.80.

⁹⁰ Bu konuda yapılmış ayrıntılı bir inceleme ve araştırma için bkz. Koyuncu, a.g.e., s.63-83; Gülnaz Koyuncu, “İzmir Sanayi Mektebi Piyangosu”, *Tarih ve Toplum, cilt: 18, sayı: 107, s.22-27*; Ayrıca bkz. AVS. 1304, s.83-84; AVS. 1308, s.273-274; AVS. 1313, s.131-132; AVS. 1314, s.133; AVS. 1317, s.103; AVS. 1326, s.153-154; *Nevsâl-i İktisâd*, s.167.

okul binasında ve çevresinde yapılması zaruri olan tamirat ve yenileme çalışmalarına ait harcamaları sayabiliriz⁹¹.

6 Ocak 1881 tarihli bir belgeye göre İzmir Sanayi Mektebi'nin gelir gider tablosu şöyleydi⁹²:

Tablo 6: İzmir Sanayi Mektebe'nin yıllık gelir-gider tablosu

Mektebin Geliri		Mektebin Masarısı/Giderleri			Diğer masraflar
Mekteb gelirinin kaynağı	Kuruş	Mektep masrafının nerelere yapıldığı	Aylık maaşlar / Kuruş	Yıllık maaşlar / Kuruş	
İlyanis Arzin'in bağışı	4000	Hane ücreti			5000
Şam'daki Musevi taifesinin verdiği	6000	Mektebin mefruşat vb. masrafı			6000
Ahd-i guruş	50.000	Mektebin imtihan zamanı masrafı ve canbaz vesair masrafı			3000
		Yetim çocuklara verilecek kitap parası			2500
		Akaid hocası maaşı	300	3600	
		İki nefer refiki maaşı	400	4800	
		Sarf, nahiv ve hesap hocası maaşı	300	3600	
		Kitabet-i Arabiye hocası maaşı	300	3600	
		Fransızca hocasının maaşı		9000	
		Muallim-i sani maaşı	400	4800	
		Karabaş maaşı	75	900	
		Bevvab maaşı	100	1200	
		Türkçe hocası maaşı	300	3600	
Toplam	60.000		2175	35.100	16.500

Belgelerden anlaşıldığı üzere mektebin geliri 60.000 kuruş olup giderleri ise 51.600 kuruştur. Gelirler arasında Şam'da bulunan Musevi taifesinin vermeyi taahhüt ettiği para dikkat çekicidir. Giderleri ise kira ücreti, mefruşat bedeli, muallimlere ve görevlilere ödenen maaşlar, imtihan zamanında çocukları eğlendirmek üzere düzenlenen gösterilere getirilen canbazların ücreti ile yetim çocuklara verilecek kitap ve benzeri şeylerin ücretlerinden ibarettir.

⁹¹ Koyuncu, a.g.e., s.83-89.

⁹² BOA. Y.EE. 0040 / 134, lef: 1.

II. Jandarma Mektebi

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemine kadar zabıta işleri tek bir elden idare edilmezdi. Mesela, İstanbul'un zabıtasından ilk başta Yeniçeri Ağası sorumlu iken sonraları sırasıyla serasker, topçu başı, tophane müşiri, kaptan-ı derya, bahriye nazırı, bostancı başı ve en sonunda ise zaptiye müşiri bu görevi üstlenmişti. 1846 senesinde Zaptiye Müşirliği kurulunca zabıta işleri tamamen bu kuruma verilmişti. Zaptiye Müşirliği bünyesinde büyük ve küçük rütbeli zabıta bulur ve tamamen askeri bir idari düzen içinde zaptiye erleri askerliğini yapmış olan redif ve ihtiyat sınıflarından seçilirlerdi. Askerler gibi maaş ve tayinat alırlar ve bu suretle şehirler, kasabalar, köyler, kırlar ve yolların asayişinden sorumlu olarak hizmet görürlerdi. Jandarma teşkilatının temeli ilk başta bu şekilde gelişme göstermiştir⁹³.

Sultan II. Abdülhamid devrinde zabıta teşkilatına mensup zabıt ve erlerin eğitilmesi amacıyla bir Jandarma Mektebi kurulması düşünüldü. O.N. Ergin, Jandarma neferlerini okutup yetiştirmek üzere bir mektep açılması teşebbüsünün ancak 1908 inkılabından sonra gerçekleştirilebildiğini, Yıldız'da bulunan Yaverler ve Haremağaları dairelerinin mükemmel şekilde tanzim edilerek Jandarma Mektebi'ne tahsis edildiğini ve mektebe ilk öğrenci kaydının 19 Haziran 1909'da (6 Haziran 1325) yapıldığını belirterek kısa süre sonra ikisi İzmir'de olmak üzere memleket çapında 20 Jandarma Mektebi'nin açıldığını ifade etmiştir⁹⁴. Fakat, Aydın vilayetinde Jandarma Mektebi'nin belirtilen tarihten önce açıldığını ve kısa sürede ilk mezunlarını verdiğini görmekteyiz.

Aydın vilayetinde bir Jandarma Mektebi açma çalışmalarına Ocak 1907'de başlanmıştı. Seraskerlik tarafından gönderilen bir tezkereye göre Jandarma Mektebi Muallimi Binbaşı Saadeddin Efendi, zabıt, 60 çavuş ve onbaşı ile mektebe alınacak talebelere tahsis edilecek yatakhane, dersane ve yemekhane gibi yerlerin inşaatı için 20.000 ve mektepte verilecek eğitim sırasında yapılacak olan nişan talimi için ise 3.000 olmak üzere toplam 23.000 kuruşa ihtiyaç duyulduğunu bildirmişti. Ayrıca, Aydın jandarma efradının eğitilmesi amacıyla kurulacak olan mektepte talebeler beşer fişenkle atış talimi yapacaktı. İlk başta mektep binası olarak Bayraklı Mağazası sahibi Nesim Lui Efendi'nin İzmir Karataş'ta bulunan hanesi 90 Osmanlı lirasına kiralanmış ve içine büyük-küçük 66 zabıt yerleştirilmişti. Binbaşı Saadeddin Efendi, hem bu hanenin kirası olan 90 Osmanlı lirasının hem de yeni tesis edilecek mektepte inşa edilecek dersane ve yatakhane ile nişan talimi için gerekli olan 23.000 kuruşun Aydın jandarma alayının 1907 (R.1322) senesi tahsisatından artan 233.240 kuruştan karşılanıp karşılanamayacağını sormuştu⁹⁵. Aydın vilayetinde tesis edilecek olan Jandarma Mektebi için ihtiyaç duyulan 23.000 kuruş ile 90 Osmanlı lirasının Aydın jandarma alayının fazla gelen tahsisatından karşılanması hususundaki Seraskerlik tezkeresi 22 Ocak 1907'de Sadrazam tarafından Sultan II. Abdülhamid'in onayına sunulmuş ve 15 Nisan 1907 tarihinde bu hususa dair onay çıkmıştır⁹⁶.

⁹³ Ergin, a.g.e., Cilt: 3, s.1176; Asakir-i Zaptiye Teşkilatı 3 Rebiül-evvel 1286 / 13 Haziran 1869 tarihli nizamname ile kuruldu. 11 Rebiül-evvel 1286 / 21 Haziran 1869 tarihli Talimat-ı Umumiye ile teşkilatın kurulması yaygınlaştırıldı. 15 Safer 1287 / 17 Mayıs 1870 tarihli 30 maddelik Asakir-i Zaptiye Nizamnamesi için bkz. "Asakir-i Zaptiye Hakkında Nizamnamedir", *Düstûr*, Cilt: II, s.728-733.

⁹⁴ Ergin, a.g.e., Cilt: 4, s.1389-1391.

⁹⁵ BOA. İrade. Askeri, (İ.A.S.) 65/1325Ra.02, lef: 1, (29 Zilkade 324 / 1 Kanun-ı Sani 322 / 14 Ocak 1907).

⁹⁶ BOA. İ.A.S., 65/1325Ra.02, lef: 2.

Aydın vilayetinde tesis edilecek Jandarma Mektebi için gerekli olan paranın nasıl karşılanacağı ile ilgili yazışmalar devam ederken 26 Ocak 1907 tarihli irade-i seniyye gereğince 29 Ocak 1907 tarihinde “*Aydın vilayeti jandarma alayının suret-i tensiki ve ıslahıyesi*”ne dair bir talimat kaleme alınmıştı. Üç kısım ve 10 maddeden oluşan bu talimatta özetle şu ifadelerle yer verilmişti⁹⁷:

Jandarma heyetinin izni ile kurulacak olan mektebin amacı, jandarma efradının eğitimi ve inzibatı ile zabıt ve efradın vazifelerine dair bilgilerinin artırılmasının sağlanmasıdır. Bu amaçla İzmir’de bir Jandarma Mektebi kurulacak olup, buraya muallimler tayin edileceği gibi mektebe alay kumandanı tarafından bir müdür tayin edilecektir.

Mektepte büyük ve küçük zabıtlar başta olmak üzere onbaşı ve efrad duruma göre sırasıyla takım takım/posta posta eğitilecektir. Dolayısıyla zabıtların yerleri boş kalmayacaktır. Jandarma nizamnamesi gereğince mektepte, Akâd-i Diniyye, Malumat ve Terbiye-i Askeriye, Jandarma Nizamnameleri, Talim-i Nazariye, Coğrafya, Hesap, Hıfzısihhiye, Talim-i Ameliyat, Nişan Talimi, Fenn-i Esliha, Seferiye, Dahiliye ve Ceza Kanunnameleri’ne dair dersler öğretilenektir.

Aydın vilayeti Jandarma Mektebi’ne, Mekteb-i Fünun-ı Harbiye-i Şahane’den zabitanlar tayin edilecektir. Dolayısıyla dersler ve askeri talimlere dair eğitimler bu zabıtlar tarafından verilecektir. Eğer gönderilecek zabıtlar eğitim için yeterli gelmez ise İzmir’de bulunan askeri birliklerdeki zabıtlar geçici olarak mektepte görevlendirilecektir. Ancak bunların mektepte görevlendirilmeleri İzmir ordu kumandanının iznine bağlıdır.

Mektepte görevlendirilen zabıtların rütbe, kabiliyet ve dirayetlerine mahsusen oluşturulan sınıfların yanında oluşturulacak dershanelerde eğitim gören jandarma efradından derslerini ve eğitimlerini başarı ile bitirenlerin ellerine ehliyetname verilecektir.

Mektepte eğitim gören zabıtların ve efradın rütbelerinin terfi ettirilmesi yapılacak imtihandan başarılı olmalarına bağlıdır. İmtihani geçemeyenler ehliyetname alıncaya kadar terfi edemeyecektir. Fakat devlete üstün hizmette bulunanlar ile sadakati ve yararlılığı tespit edilenler imtihanı veremeseler dahi terfi edebileceklerdi.

Aydın vilayeti Jandarma alayının tensik ve ıslahı ancak namuslu, dinç, güçlü (tüvana) ve ehil olan zabıt ve efradın mektebe alınması ile mümkündür. Bunun için vilayet Jandarma Mektebi’ne alınacak ümera, zabıt ve efrad bir komisyon tarafından seçilecektir. Komisyon bu kişileri tahkik ve tetkik ederek içlerinden bu görevi yapamayacak olanlar ile “alil (kör), amel-mânde (iş göremez), sû-i hâl (fena), me’luf (kötü huylu) ve müştahir (şöhretli)” bulunanlar tespit edilerek haklarında bir defter düzenlenip künyelerine haklarındaki bilgiler yazıldıktan sonra bu defter Seraskerliğe gönderilecektir.

Vazifesini tam olarak yerine getiremeyen ümera, zabıt ve efrad ile hizmeti esnasında malul durumuna düşen veya emekliliği gelmiş olanlar doktorlar tarafından muayene edilecek ve haklarında düzenlenen sağlık raporları defterlerdeki künyelerine yazılacaktır.

Emeklilik veya çeşitli nedenlerle ihraç edilen ümera, zabıt ve efradın yerine jandarma nizamnamesinin 33 ve 35. maddeleri gereğince yeni zabıt ve efrad seçilecektir.

Küçük-büyük her rütbedeki jandarma ümera, zabıt ve efradının vazifesi jandarma nizamnamesinde belirlenmiştir. Jandarmaların asıl görevleri dışında görevlendirilmeleri yasaklanmıştır. Dolayısıyla bu maddenin tam olarak tatbik edilebilmesi asayişin sağlanması ve eşkıyalığın önlenmesi için son derece önemlidir.

Jandarma ümera, zabıt ve efradının nizamname gereğince görevlerini yerine getirmeleri hususunda herhangi bir müsamaha ve uygunsuzluğu tespit edilenler görevlerini

⁹⁷ BOA. İ.AS., 63/1324Z-15, lef: 5, (15 Zilhicce 324 / 29 Ocak 1907).

layıkıyla yerine getirmeleri hususunda uyarılacaktır. Bu kişiler görevlerini layıkıyla yerine getirmeleri konusundaki uyarılara rağmen aksi yönde davranırlarsa gereğinin yapılması için Seraskerliğe bilgi verilecektir.

İzmir'de kurulması düşünülen Jandarma Mektebi hakkında kaleme alınan bu talimat Seraskerlik tarafından Padişah II. Abdülhamid'in onayına sunulmuştur⁹⁸. Kaleme alınmış bu talimat Meclis-i Mahsus-ı Vükela'ya havale edilmiş ve 4 Şubat 1907 tarihinde görüşülmüştü. Bu görüşmede, İzmir jandarmasının tensiki ve tanzimini gerçekleştirmek üzere Tomas Bey'in görevlendirildiği ve ayrıca tesis edilecek Jandarma Mektebi hakkında kaleme alınan talimat layihasında ifade edilen hususların da münasip olduğu ifade edilmişti. Jandarma Mektebi'nin tesisi hakkında hazırlanmış talimatta jandarma heyetinin tensik ve tanzimi ile asayiş ve inzibatlarına dair olan maddelerin yanında, mektepte eğitim göreceklere nasıl eğitileceğinin ve bu mektepten mezun olanların ne şekilde terfi edeceklerinin ayrıntılı şekilde belirtilmiş olmasından dolayı bir an evvel tatbik edilmesi hususunda görüş birliğine varılmıştı. Meclis-i Mahsus-ı Vükela'da kaleme alınan mazbata 5 Şubat 1907'de Padişah'a sunuldu⁹⁹. İzmir jandarmasının tensiki ve tanzimi ile İzmir'de bir Jandarma Mektebi tesisi hakkında kaleme alınan talimat layihasının yürürlüğe konulması yönündeki Seraskerlik ve Meclis-i Mahsus-ı Vükela mazbatasını 5 Şubat 1907 tarihli irade ile yürürlüğe girmiştir¹⁰⁰. İzmir'de kurulacak olan Jandarma Mektebi hakkında kaleme alınan talimat layihasının 5 Şubat 1907 tarihli irade ile yürürlüğe girmesinden sonra bu talimat ve mazbata 14 Şubat 1907 tarihinde aynen Divan-ı Hümayun Kuyud Odası Sicili'ne kaydedilmiştir¹⁰¹.

Sultan II. Abdülhamid'in 5 Şubat 1907 tarihli iradesi ile İzmir'de bir Jandarma Mektebi kurulması yönünde karar çıkmasından sonra mektepte eğitim ve talim görecek zabitan ve efradın harcırah ve yemek gibi çeşitli masraflarının senelik 46.000 kuruş tuttuğu belirlenmişti. Aydın vilayeti jandarma alay komutanlığının gönderdiği telgrafta 1 Nisan tarihinden geçerli olmak üzere aylık 856 kuruş bedel karşılığında bir konağın kiralandığı ve mektep olarak tahsis edildiğini bildirmişti. Ayrıca bu konağın mektep olarak kullanılabilmesi için dersane, yatakhane ve yemekhanenin yapılması gerekli idi. Bunun yanında Jandarma Mektebi'nin tesisine memur edilen Tomas Bey ile mektep müdürü ve muallimlerin odalarının tefrişi de dahil olmak üzere tüm bunlar için 20.000 kuruşa ihtiyaç vardı. Bu paranın 1907 senesi tahsisatından mahsup edilmek üzere şimdilik tabur sandığından karşılandığı jandarma alay komutanlığı tarafından ifade edilmişti. Mektep için gerekli olan para sadece bu değildir. Mektep için müdür ve muallim olarak İzmir redif fırkasından tayin edilen 5 zabitanın harcırahları 600 kuruştur. İlk posta olarak mektebe alayın her taburundan birer zabıt ve onar küçük zabıt ve onbaşı çağırılmış olup bunların şimendiför ile geliş ve gidiş masrafı ise 2000 kuruş olup bu yıl sonuna kadar üç defa yapılacak değişim için ise senelik 6000 kuruşa ihtiyaç vardır. Mektebe çağırılan muallimlerle birlikte talebe olarak gelecek olan zabıt ve efradın tamamı aile sahibidirler. Bunlardan yemek parası istenmesi durumundan hiç kimse mektebe rağbet göstermeyecektir. Bu durumda mektebin tesisinden beklenen fayda sağlanamamış olacaktır. Bunun yerine Rumeli Jandarma Mektebi'nde olduğu gibi her zabıt için aylık 60'şar ve her nefer için de aylık 30'ar kuruş yemek parası mektepçe ödenmelidir. Eğer bu şekilde bir ödeme yapılırsa aylık 2400 kuruş, yıllık ise 28.800 kuruşluk bir masrafa karşılık gelmektedir.

⁹⁸ BOA. İ.A.S. 63/1324Z-15, lef: 1, (15 Zilhicce 324 / 30 Ocak 1907).

⁹⁹ BOA. İ.A.S., 63/1324Z-15, lef: 2, (21 Zilhicce 324 / 5 Şubat 1907).

¹⁰⁰ BOA. İ.A.S., 63/1324Z-15, lef: 4, (21 Zilhicce 324 / 5 Şubat 1907).

¹⁰¹ BOA. İ.A.S., 63/1324Z-15, lef: 3, (30 Zilhicce 324 / 14 Şubat 1907).

Tomas Bey'in mektebin kurulması ve sonraki süreçte açık kalabilmesi için yıllık 46.000 kuruşa ihtiyaç duyulduğu ve bunun tabur sandığından karşılanması yönündeki talebi uygun bulunarak Sultan II. Abdülhamid'e sunulmasına karar verildi¹⁰². Jandarma Dairesi'nin gerekli olan 46.000 kuruşun tabur sandığından karşılanması hususundaki 8 Haziran 1907 tarihli yazısı üzerine Seraskerlik 13 Haziran 1907 tarihinde bu kararı Padişah'a arz etmişti. Padişah'ın, 15 Haziran 1907 tarihli iradesi ile mektep için gerekli olan paranın daha sonradan mahsup edilmek üzere tabur sandığından karşılanmasına karar verildi¹⁰³.

Tüm bu yazışmalar ve hazırlıklardan sonra Aydın vilayeti Jandarma Mektebi, 16 Temmuz 1907'de (R. 3 Temmuz 1323) açıldı¹⁰⁴. O. N. Ergin, Jandarma Mektebi'nin zabitan ve karakol kumandanları, zabıt namzedi ve efrad-ı cedit olmak üzere üç sınıfa ayrıldığını ifade etmiştir¹⁰⁵. Ancak salnamedeki bilgilere göre, İzmir Jandarma Mektebi, birisi zabitan ve diğeri ise karakol ve posta kumandanları sınıfı olmak üzere iki sınıf şeklinde teşkil edilmişti. Mektebin eğitim süresi 3 aydan ibaretti. Dolayısıyla yılda 4 posta eğitim yapılacaktı. Mektebin idare heyeti şu kişilerden oluşmuştu¹⁰⁶.

Tablo 7: İzmir Jandarma Mektebi idare heyeti

İdare heyetinde yer alanları adları	Rütbe ve madalyaları
Nazır Fahri yaveran vilayet jandarma alayının tensikine memur Tomas Bey	Miralay altın ve gümüş imtiyaz madalya sahibi
Muallim Vilayet Polis Müdürü Mazhar Bey	Ula-i sanisi Yunan madalyası sahibi
Muallim Tırya vapur-ı hümayununa memur Tabip Haydar Bey	Binbaşı gümüş liyakat ve Yunan madalyası sahibi
Muallim ve Müdür Hamdi Efendi	Kolağası gümüş liyakat ve Yunan madalyaları sahibi
Muallim Seyfeddin Efendi	Mülazım-ı evvel gümüş liyakat ve Yunan madalyaları sahibi
Muallim Rıza Efendi	Mülazım-ı sani Gümüş liyakat madalyası
Muallim Ömer Efendi	Mülazım-ı sani Gümüş liyakat madalyası
Muallim Rahmi Efendi	Mülazım-ı sani Gümüş liyakat madalyası

Mektep ilk kurulduğunda zabitan sınıfına çavuşluktan mülazım-ı sani rütbesine terfi eden ve tamamı okur-yazar olan 9 kişi kaydolmuştu. Bunlara, askerlik talim ve terbiyesi, usul-i muaşeret, ahlâk, tarih, Osmanlı coğrafyası, atış talimi, jandarma nizamnamesi, jandarma

¹⁰² BOA. İ.AS., 66/1325Ca-2, lef: 1, (26 Rebiü'l-ahir 325 / 8 Haziran 1907).

¹⁰³ BOA. İ.AS., 66/1325Ca-2, lef: 2, (4 Ca 325 / 15 Haziran 1907).

¹⁰⁴ AVS. 1326, s.155.

¹⁰⁵ Ergin, a.g.e., Cilt: 4, s.1390.

¹⁰⁶ AVS. 1326, s.155.

muharreratı, jandarma vazifeleri, muamelat-ı adliyeden hukuk ve ceza kanunnameleri gibi pek çok konuda ders ve eğitim verilmekteydi¹⁰⁷.

Karakol ve posta sınıfına ise askerliğini yapmış, az çok okur-yazarlığı bulunan çavuş ve onbaşılar alınmıştı. Bunlara ise akad-i diniyye, atış talimi, dahili seferiyye, ceza kanunnamesi, fûrusiyet, usul-i muâşeret, ahlâk, tarih, Osmanlı coğrafyası, sıhhiye, jandarma nizamnamesi, terbiye-i askeriyye ile hesap dersleri öğretiliyordu¹⁰⁸.

Mektebin ilk talebelerinden 7 zabıt ve 41 efrad şehadetname olarak mezun olmuştur. Mektep idare heyetinin taltifi hakkında bir arz tezkeresi gönderen Vali Faik Bey, mektebin yaklaşık 4 ay önce açıldığını, mektebin ilk talebelerine gerekli olan ameli ve nazari eğitimin verilerek imtihanlarının 30 Kasım 1907 tarihinde yapıldığını, kısa süre içinde mektep idare heyetinin başarılı çalışmalar yaptıklarını ve bu nedenle taltif edilmelerini istemişti. Mektebin kısa sürede beklenen başarıyı göstermesi ve ilk mezunlarını vermesinden sonra Vali Faik Bey'in isteği üzerine, Tomas Bey ile muallim vilayet polis müdürü Mazhar Bey'e 3. rütbeden Osmanî, Tiryâ vapuruna memur Tabip Binbaşı muallim Haydar Bey ile mektep müdürü Hamdi Efendi'ye 4. rütbeden Osmanî, mahkeme-i bidayet ceza reisi Ali Ulvi Bey ile Bornova redif taburu süvari mülazım-ı sanisi rütbesine sahip muallim Edhem Rıza Bey'e 4. rütbe, Kula redif taburu mülazım-ı evveli rütbesi sahibi muallim Seyfeddin Efendi ile Kuşadası redif taburu mülazım-ı rütbesi sahibi muallim Ömer Efendi ve Karacasu redif taburu mülazım-ı rütbesine sahip muallim Rahmi Efendi'ye ise 5. rütbeden Mecidî Nişanı verilmiştir¹⁰⁹. Mezun olan zabıtlar kaza zabıta memurluklarında istihdam edilmek üzere gönderilirken yerlerine eğitim için yeni talebeler çağırılmıştır. Mektepten ilk mezun olan zabıtların isimleri şunlardı¹¹⁰:

Haşim Efendi-Piyade mülazım-ı sani

Ali Rıza Efendi-Piyade mülazım-ı sani

Ahmet Efendi-Piyade mülazım-ı sani

Edhem Efendi-Piyade mülazım-ı sani

Ali Efendi-Piyade mülazım-ı sani

Mehmet Arif Efendi-Piyade mülazım-ı sani

Cemal Efendi-Süvari mülazım-ı sani

Jandarma Mektebi'nin ilk dönem eğitimini başarı ile bitiren ve yapılan imtihanlarda başarılı olan 7 zabıt ve 41 efrada şehadetnameleri verilerek yemin merasimi yapılmıştı¹¹¹. Aynı şekilde mektebin ikinci döneminde eğitime katılan ve yapılan imtihanlardan başarılı olan 7 zabıt ile 60 nefere de liyakat ve ehliyetlerine nazaran ellerine birer şehadetname verilmişti¹¹².

III. Çırac Mektepleri

Tanzimat'ın ilanından sonra Sultan Abdülmecid, tebaasının ve halkının refah ve mutluluğu için gerekli reformların gerçekleştirilmesi hakkında emirler vermiş olmasına rağmen 1845 senesine gelindiği vakit henüz beklenen gelişmeler sağlanamamıştı. 13 Ocak

¹⁰⁷ AVS. 1326, s.155.

¹⁰⁸ AVS. 1326, s.156.

¹⁰⁹ BOA. Y.MTV. 303 / 176, (25 L 1325 / 1 Aralık 1907); Aydın vilayet salnamesinde yer alan bilgede taltif edilen muallim ve mektep idaresinde mahkeme-i bidayet ceza reisi Ali Ulvi Bey'in ismi yer almamaktadır. AVS. 1326, s.156.

¹¹⁰ AVS. 1326, s.156.

¹¹¹ BOA. DH. MKT. 1240 / 75, (25 Za 1325 / 8 Aralık 1907).

¹¹² BOA. DH. MKT. 1254 / 86, (15 R 1325 / 17 Mayıs 1908).

1845’de Meclis-i Vâlâ-yı Ahkam-ı Adliye’de okunan hatt-ı hümayununda Sultan Abdülmecid, eğitimle ilgili eksikliklere dikkat çekerek, uygulamaya konulan reformlardan askerî reformların dışındakilerin hiçbirisinin istenilen düzeyde olmadığını ve askeri reformların da güçlü ve ileriye dönük bir şekilde devamlılığının diğer reformların başarılı olmasına bağlı olduğunu, bu durumun kendisini üzdüğünü ne gerekiyorsa yapılmasını emretmişti. Tanzimat Fermanı’nda eğitime dair tek bir cümle olmamasına rağmen, “... her ne dürlü teşebbüs ve mübâşeret olunmuş ise hiçbir şey esâslı ve etraflı tutulmadığından mıdır nedir?”¹¹³ şeklinde başlayan fermanındaki sitemkar cümleleriyle reform alanındaki başarısızlığı gözler önüne sermişti. Reformların önündeki en büyük engel olan cehaletin ortadan kaldırılması ve memleketin gelişimini sağlamak üzere ülkenin gereken yerlerinde mektepler açılmasını istemişti. Bu ihtardan sonra eğitim alanındaki ilk ciddi adım 13 Mart 1845’de Meclis-i Maarif-i Muvakkat’ın kurulması ile atılmış oldu¹¹⁴. Fakat yaklaşık bir yıl boyunca eğitim alanındaki yapılan çalışmalar Sultan Abdülmecid’i memnun etmemiş ve Rumeli seyahatinin dönüşünde 21 Haziran 1846 tarihinde Meclis-i Vâlâ-yı Ahkam-ı Adliye’de bütün vükela ve memurlara hitaben yayınlanan hatt-ı hümayununda, tebaasının cehaletten kurtarılmasının “*emel-i mahsusu*” olduğunu, cehaletin yok edilmesi için “*terbiyet-i âmme*”nin en kısa sürede gerçekleştirilmesini, bu konuda daha önce başlatılmış çalışmaların hızlandırılarak “*meclis-i daimi*”nin hemen teşkil edilmesini istemişti¹¹⁵. Bunun üzerine Meclis-i Maarif-i Muvakkat, eğitimle ilgili üç layiha hazırladı. Bunların birisi sıbyan mekteplerinin ıslahı, diğeri ortaöğretim seviyesindeki rüşdiye mekteplerinin ve üçüncüsü de yüksek ilimlerin okutulacağı darülfünunun kurulmasına dairdi. Eğitim işleri ile ilgilenmek üzere Babıali’de daimi bir maarif meclisi kurulması da teklifler arasındaydı. Bu konuda sadır olan irade ile öncelikle sıbyan mekteplerinin düzene konulmasına ve daimi meclisin bir an önce kurulmasına karar verildi (6 Kasım 1845). Meclis-i Maarif-i Muvakkat’ın ortaya koyduğu bu eğitim reformunun en önemli özelliği yüksek ilimlerin okutulacağı darülfünunun kurulması ve eğitim işlerinin merkezi bir organ yani “*meclis-i daimi*” tarafından yürütülmesinin düşünülmüş olmasıdır¹¹⁶. Bunun üzerine Ferik Emin Paşa başkanlığında Meclis-i Maarif-i Umûmiye teşkil edildi (27 Haziran 1846)¹¹⁷. Dolayısıyla Padişah’ın eğitimle ilgili kaygılarının giderilmesi hususunda çok önemli

¹¹³ *Takvim-i Vekayi (TV)*, def’a: 280, (12 M 1261 / 21 Ocak 1845); *Ceride-i Havadis (CH)*, no: 213, (17 M 1261 / 26 Ocak 1845); Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak’anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, Cilt: 6-7-8, (Yeniz Yazıya Aktaran: Yücel Demirel), YKY, İstanbul 1999, s.1183-1184.

¹¹⁴ Ali Akyıldız, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*, İstanbul 1993, s.228-229; Cevdet Paşa, *Tezâkir -40 Tetimme*, (Yayınlayan: Cavid Baysun), TTK, Ankara 1991, s.37; Ahmed Lûtfî Efendi, a.g.e., s.1191; Ekmeleddin İhnsaoğlu, “Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı”, *150. Yılında Tanzimat*, TTK., Ankara 1992, s.361-362; Yahya Akyüz, “Türkiye’de Öğretmen Yetiştirilmenin 160. Yılında Darülmuallimin’in İlk Yıllarına Toplu ve Yeni Bir Bakış”, *OTAM*, sayı: 20, Ankara 2009, s.25; Meclis-i Muvakkat’ın kuruluş aşaması ve 13 Mart 1845 tarihinde kurulduğuna dair bkz. Sakaoğlu, a.g.e., s.73; Yıldırım, a.g.t., s.59-60; Sultan Abdülmecid’in Babıali’de okunan Hatt-ı Hümayûnu’nun tarihinin 10 Ocak 1845 olarak verilmesi ve Meclis-i Muvakkat’ın kurulmasına (11 Nisan 1845’de) dair bkz. Cahit Bilim, *Tanzimat Devri’nde Türk Eğitimi’nde Çağdaşlaşma (1839-1876)*, (Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Ankara 1982, s.31-33.

¹¹⁵ *Seyahâtnâme-i Hümayûn*, (t.y./y.y.), s.28; Ahmed Lûtfî Efendi, a.g.e., s.1220-1221.

¹¹⁶ Akyıldız, a.g.e., s.229-230; Sakaoğlu, a.g.e., s.73; Cevdet Paşa, *40 Tetimme*, s.37; Cevdet Paşa, *Tezâkir 1-12*, (Yayınlayan: Cavid Baysun), TTK., Ankara 1991, s.10-11; Sadrettin Celâl Antel, “Tanzimat Maarifi”, *Tanzimat I*, MEB, İstanbul 1999, s.446.

¹¹⁷ Akyıldız, a.g.e., s.231-232; Ahmed Lûtfî Efendi, a.g.e., s.1221; Cevdet Paşa, *40 Tetimme*, s.37; *TV*, defa: 303; *CH*, no: 287; M. A. Ubicini, *Osmanlı’da Modernleşme Sancısı*, (Çeviren: Cemal Aydın),

bir adım atılmış oldu. Aynı şekilde eğitimle ilgili olarak alınan kararları uygulamak üzere icra organı niteliğinde bir meclisin kurulmasına karar verilerek 8 Kasım 1846'da Vakanüvis Esad Efendi'nin nezaretinde Mekâtib-i Umumîye Nezâreti teşkil edildi. Nezaretin görevi, sıbyan mekteplerinin ıslahı ve rüşdiye mekteplerinin çoğaltılmasıydı¹¹⁸. Maarif Meclisi'nin çalışmaları sonunda hazırlanan 8 Nisan 1847 tarihli sıbyan mekteplerinin ıslahına dair olan talimatla ilköğretimin özel bağış ve yardımlarla yürütülen kurumlar değil devlete bağlı kurumlar haline getirilmesi amaçlanmıştır¹¹⁹. Sultan Abdülmecid'in eğitim alanında başlattığı bu reform hareketinin sonucu olarak Türk eğitim tarihinin en önemli adımı olan 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ilan edilmiştir.

Aydın vilayetinde eğitim alanındaki en önemli gelişmeler Hasan Fehmi Paşa'nın valiliği sırasında olmuştur¹²⁰. Hasan Fehmi Paşa, vilayet dahilinde bulunan mekteplerin durumuna dair kaleme aldirttığı, "*Mekâtib-i İbtidâiye'nin ıslâhı hakkında cenâb-ı âlî-i vilâyetpenâhiden mülhâkata tastir buyrulan tahrirât-ı umûmiye suretidir*" ve "*Kurâ mekâtibinin ıslâhıyla usûl-ı ibtidâiyyeye ifrağı için ittihâzı lazım gelân tedâbir hakkında mülhâkata yazılan bâlâdaki tahrirat-ı umûmiyyeye merbût tarifnâme suretidir*" başlığını taşıyan 6 Aralık 1893 (24 Teşrin-i Sani 1309) tarihli düzenlemeler ile Aydın vilayeti dahilinde bulunan eğitim öğretim kurumlarını yeniden yapılandırmayı düşünmüştü¹²¹. Tahrirat-ı Umumiye şeklinde kaleme alınarak uygulanmak üzere bütün kaza ve köylere gönderilen genelgede yer alan bir diğer husus da vilayet dahilinde kimsesiz, yetim ve küçük yaşta esnafların yanında çıraklık yapmak zorunda kalan çocuklara dini bilgilerin yanında sanat, okuma-yazma ve hesap bilgilerini öğretmek üzere Çırak Mektebi açılması kararıydı. "*Çırak Mekteplerinin Sûret-i Teşkîli Hakkında Makâm-ı Vilâyetden Mülhâkata Yazılan Tahrirât-ı Umûmiyye Sûretidir*" ve "*Çırak Mekteplerinin Teşkîli Hakkında Makâm-ı Vilâyetden Tanzim Olunan Talimat Sûretidir*"¹²² başlığını taşıyan talimat ve duyurudan sonra vilayet dahilinde ilk etapta Manisa'da iki, Ödemiş, Kula, Alaşehir, Kadıköy, Kuşadası, Menemen, Denizli, Kasaba, Salihli, Akhisar, Bayındır ve Tire'de birer Çırak Mektebi tesis ve teşkil edilmiştir¹²³.

İstanbul 1998, s.149-150; Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, (Türkçesi: Ali Reşad), İstanbul 1999, s.81; İhsanoğlu, *a.g.m.*, s.364; Meclisin kurulmasına dair Reşit Paşa'nın yazısı için bkz. Mehmed Selahaddin, *Bir Türk Diplomatinin Evrâk-ı Siyâsiyyesi*, Alim Matbaası, İstanbul 1306, s.266-267; Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin 17 Temmuz 1846'da kurulduğuna dair bkz. Bilim, a.g.e., s.34.

¹¹⁸ Age. s.34; Yıldırım, a.g.t., s.60-62.

¹¹⁹ Sıbyan mektepleri hususunda çıkarılan talimat, "Nizamına Tatbiken Etfalin Talim ve Tebiyelerini Ne Vechle İcra Eylemeleri Lazım Geleceğine Dair Sıbyan Mekâtibi Hocaları Efendilere İta Olunacak Talimat" başlığını taşıyordu. Yücel Gelişli, "Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü)", *Türkler, Cilt: 15*, (Editörler: H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca), Ankara 2002, s.51.

¹²⁰ Hasan Fehmi Paşa, Aydın valiliğini görevini 22.06.1893-11.11.1895 yılları arasında sürdürmüştür. Ayten Can Tunalı, "Hasan Fehmi Paşa'nın Aydın Valiliği Döneminde Eğitim-Öğretimde Düzenlemeler", *Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, sayı: 46, Ankara 2006, s.140.

¹²¹ Bu düzenlemeler için bkz. AVS. 1313, s.512-526; Hasan Fehmi Paşa'nın Aydın vilayetinde eğitim öğretime ilişkin yaptığı düzenlemeler, Aydın Vilayet Salnamesi 1313'de yer alan bilgiler üzerinden değerlendirilmiştir. Bkz. Tunalı, a.g.m., s.141-151.

¹²² AVS. 1313, s.526-532.

¹²³ AVS. 1313, s.512; Aydın vilayetinde açılan Çırak Mektepleri'nin sayısına ilişkin bilgiler şu salnamelerde aynen tekrarlanmıştır. Bkz. AVS. 1314, s.512; AVS. 1315, s.568; AVS. 1317, s.485-486.

Aydın vilayetinde açılması düşünülen çırak mekteplerinin teşekkülünün gerekçesi Tahrirat-ı Umumiye'de şu şekilde ifade edilmiştir¹²⁴:

Yetim, kimsesiz, fakir ve küçük yaşta çalışmak zorunda kalıp bir ustanın yanında çıraklık yapan çocukların, dinlerinin yanında hangi sanatta çalışıyor olurlarsa olsunlar ne iş yapıyorlarsa yapsınlar işlemleri kayda geçirecek kadar okuyup-yazma ve hesap bilmeleri gerekmektedir. Bunun için her kasabada birer Çırak Mektebi kurulması gereklidir.

Manisa Mutasarrıfı Cavid Paşa'nın Alaşehir, Kula, Salihli, Kasaba ve Akhisar kazalarındaki uygulamalarının başarılı olduğunu gören Vali Hasan Fehmi Paşa, her kasabada birer çırak mektebi kurmak için Manisa'da uygulanan programda bazı değişiklikler yaparak vilayet genelinde uygulamak üzere Sultan II. Abdülhamid'in onayına sunmuştur.

Mektepte görev alacak muallim ve hademelerin maaşlarının ise ibtidai mekteplerde olduğu gibi köy halkından toplanması, hayır sahiplerinin bırakmış olduğu avarız akçesinden veya mekatib-i ibtidai için terk edilmiş olan evkaf gelirlerinden ve bunlardan elde edilecek zahirenin satışından elde edilecek paradan karşılanması düşünülmüştü. Eğer bunlar mümkün değilse mektebe devam edecek çırakların ustalarından alınacak cüzi bir meblağdan karşılanacaktı. Buna göre her ustanın bir çırak için haftada iki metelik (10 para bir meteliktir) vermesi halinde her kasabada teşkil edilecek ve 150 öğrencisi bulunan bir çırak mektebi için 300 kuruş kadar bir para toplanacaktı. Bu paradan öğretmenin maaşı karşılanabilir, bu ücret mektebe devam edecek çocuk sayısına göre azaltılabilir veya 4 meteliğe kadar çıkarılabilirdi¹²⁵.

Çırak mekteplerinin kurulması ve muallimlerinin maaşlarının ne şekilde karşılanacağını mahalli maarif komisyonları tarafından belirlenmesi istendikten sonra ilk önce her kasabada birer, icap eden yerlerde ise ikişer çırak mektebi açılması düşünüldüğü Çırak Mektepleri'nin teşkili hakkındaki talimat yayınlanmıştır. Talimat sekiz maddeden ibaret olup özetle şu ifadelerle yer verilmiştir¹²⁶:

Birinci madde: Her kasabada *esnaf* yanında *çıraklık* eden çocuklara mahsus olmak üzere *bir, eğer yeterli olmazsa daha fazla çırak mektebi* teşkil olunacaktır.

İkinci madde: Çırak mektepleri *usul-ı ibtidaiye* üzere eğitim verecek, bir *muallim-i evvel* ve bir *muavin* tarafından idare edilecektir. Mektep muavininin görevi eğitimden daha çok öğrencileri (*şakirdanı*) mektebe getirip götürmek ve mektepte hademeye (*bevvab*) ait çeşitli hizmetleri yerine getirmektir.

Üçüncü madde: Çırak mektebine devam edecek çocuklar her gün bir saat ders göreceklerdir. Şayet *esnaf* çıraklarının hepsinin aynı vakitte mektebe gelmeleri *sanaatları* icabınca mümkün olmazsa mensup oldukları *esnaf* tarafından her sınıf için *sanaatlarının* gerektirdiği ve öğrenci sayısına göre münasip bir ders saati tayin edilerek çıraklar sırasıyla (nöbet usulü ile) günde birer saat mektebe geleceklerdir.

Dördüncü madde: *Sanayi-i muhtelif*e erbabı nezdinde çıraklık eden çocuklar *yetim* veya *fakir* olduklarından geçimlerini sağlamak üzere çalışmak zorundadırlar. Dolayısıyla bu çocuklar *mekatib-i ibtidaiyeye* devam mecbur edilmemelidirler. Fakat tamamen eğitimsiz kalmamaları ve ihtiyacı-ı maneviyeleri için teşkil edilecek olan çırak mekteplerine devam etmeleri zorunlu olacaktır. Kalfalar ile ustalardan ise arzu edenler çırak mekteplerine devam edebilecektir.

Beşinci madde: Çırakların derslere ve mektebe devam etmeleri zorunludur. Çıraklardan belirlenen saatte nedensiz olarak mektebe gelmeyenler muavin vasıtasıyla

¹²⁴ AVS. 1313, s.526-527.

¹²⁵ AVS. 1313, s.528.

¹²⁶ "Çırak Mekteplerinin Teşkili Hakkında Makam-ı Vilayetten Tanzim Olunan Talimat Suretidir", AVS. 1313, s.529-532; Bkz. Tunalı, a.g.m., s.147-148.

ustasından istenilecek ve ustası dahi çırağını mektebe göndermek zorundaydı. Şayet ustası göndermek istemez ise kendisi çırağın velisi demek olduğundan hakkında *Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi*'nin on ikinci maddesi hükmünce işlem yapılacaktır.

Altıncı madde: Çıraklar mektebe başladıktan sonra üç sene devam edeceklerdir. Bu üç sene zarfında mektebin programı dahilinde Kur'ân-ı Kerim, Ulum-ı Diniyye, yazı, hesaptan a'mâl-i erbaa ve kesr-i aşari ile muhtasar tarih ve coğrafya öğreneceklerdir.

Yedinci madde: Mekatib-i ibtidaiye gelirleri yeterli olmayan yerlerde başka şekilde elde edilecek gelirler ile muallim ve hademenin aylıklarının ödenmesi mümkün olmazsa şakirdanın adedi ve ihtiyaca göre şakirdanın ustalarından haftada ikiden dört meteliğe kadar alınacak bir ücret ile bu giderler karşılanacaktır. Çırak ustaları bu parayı vermekle *mükellef* bulunacaklardır.

Sekizinci madde: Çırak mekteplerinde öğrencilerin imtihanları her sene ustaları ve diğer lazım gelenlerin huzurunda yapılacak ve akranlarına göre daha başarılı olan öğrencilere teşvik amacıyla ödüller verilecektir. Bu talimatın sonunda Çırak Mektebi'nin ders programına da yer verilmiştir.

Tablo 8: Çırak Mektepleri ders programı

Çırak Mekatibi Ders Cedvelidir.		
Birinci sene	Elifbâ-yı Osmani	Haftada dört gün
	Eczâ-yı Şerife	
	Hesâb	Haftada bir gün
	Tecvid	“ “ “
İkinci sene	Kur'ân-ı Kerim	Haftada altı gün
	İlm-i hâl	“ iki “
	Hatt ve imlâ	“ “ “
	Hesab	“ “ “
Üçüncü sene	Kur'ân-ı Kerim	Haftada altı gün
	İlm-i hâl	“ bir “
	Muhtasar-ı Tarih-i Osmani	“ “ “
	Hatt ve imla	“ iki “
	Kesr-i Aşari	“ bir “
	Muhtasar-ı Coğrafya	“ “ “

Çırak mekteplerinin kurulmasına dair talimat ve ders programı yayımlandıktan sonra Aydın vilayeti dahilinde bu türden mekteplerin faaliyete geçtiği görülmektedir. Saruhan Sancağı'nın merkezi olan Manisa'daki Çırak Mektebi'nin muallimi evveli Mehmed Efendi, muallimi sanisi Ali Efendi ve muallimi salisi ise Halil Efendi olup öğrenci sayısı ise 315'dir. Ayrıca Karaköy Çırak Mektebi'nin muallimi Ahdülhalük Efendi olup 70 öğrencisi vardır¹²⁷.

Aydın vilayetinin merkezi olan İzmir şehrinde ise Çırak Mektebi ancak Nisan 1901 (Nisan 1317) tarihinde Kapudan Ali Paşa Medresesi Müderrisi İzmirli Tilkizâde Ahmet Sait Efendi tarafından açılmıştır. Mektebin eğitim süresi 3 yıldır. Aydın vilayetinde ilk çırak mekteplerinin 1893'de açıldığı düşünülürse aradan geçen sekiz yıllık süre zarfında mektebin

¹²⁷ AVS. 1314, s.371.

ders programında bir takım değişikliklerin olması kaçınılmazdır. Dolayısıyla 1901 senesinde İzmir Çırak Mektebi'nde okutulan dersler şunlardı¹²⁸:

Tablo 9: İzmir Çırak Mektebi'nde okutulan dersler

Birinci sene	Elifbâ-yı Osmanî
	Eczâ-yı Şerife
	Tahrir-i Hurûf ve Cümle
	Hesâb-ı Zihnî
	Ta'dâd ve Terkîm
İkinci sene	Kur'ân-ı Kerim
	Tecvîd
	İlm-i Hâl
	Kıraât-ı Türkî
	Hesâbdan A'mâl-i Erbaa
Üçüncü sene	Tatbîkât-ı Tecvîd-i Kur'ân-ı Kerim
	Akâid-i Diniyye
	İmlâ
	Hesâbdan Kesr-i Âdi-i Aşarî
	Hüsn-i Hatt-ı Türkî
	Tarih-i İslâm
	Coğrafya-yı Umûmî

İzmir çırak mektebinde talebelere, gece ve gündüz olmak üzere her gün birer saat ders verilmektedir. Mektebin ikisi daimi ve ikisi geçici olmak üzere dört muallimi ve 75 talebesi vardır. Mektebin açılmasından itibaren geçen sürede 1905 senesine kadar 129 kişi mezun olmuştur¹²⁹.

Aydın vilayeti dahilinde Çırak Mektebi açılan bir diğer kasaba ise Kula Kazası idi. Aydın vilayeti Maarif Müdürü tarafından Maarif-i Umumiye Nezareti'ne gönderilen 3 Mart 1900 tarihli bir tezkerede, Kula Kazası merkezinde Kurşunlu Camii bitişiğinde bulunan İlyasoğlu mektebinin Çırak Mektebi haline getirilerek resmi açılışının yapıldığı ve 70 nefer talebinin eğitime başladığı bildiriliyordu¹³⁰. Bunun üzerine Maarif Nezareti, Mekatib-i İbtidaiye İdaresi aracılığıyla Aydın vilayeti Maarif Müdürlüğü'nden 28 Nisan 1900 tarihli yazı ile resmi açılış yapılmış olan Kula Kazası Çırak Mektebi'ne tayin olunan muallimin ismi, tayin tarihi ve maaşının nasıl ve hangi tahsisattan karşılandığını sormuştu¹³¹. Aydın vilayeti Maarif Müdürlüğü tarafından Maarif Nezareti'ne gönderilen 4 Haziran 1900 tarihli cevapta, Kula Kazası Çırak Mektebi muallimliğine kaza dahilinde bulunan Gürhan medresesinden mezun olmuş, köy mektepleri muallimliği için yeni programa göre eğitim görerek ehliyetname almış olan Halil Efendi'nin tayin edildiği bildirilmişti. Halil Efendi, her bir çıraktan bir kuruş alınmak suretiyle elde edilen paradan aylık 5 mecdiye ücretle 16 Şubat 1900 tarihinde göreve

¹²⁸ *Nevsâl-i İktisâd*, s.174.

¹²⁹ *Age.*, s.174.

¹³⁰ *BOA. MF. MKT. 500 / 44, lef: 4, (2 Zilkade 317 / 3 Mart 1900).*

¹³¹ *BOA. MF. MKT. 500 / 44, lef: 5, (28 Z 317 / 28 Nisan 1900).*

başlamıştı¹³². Maarif Nezareti Meclisi, aldığı bu cevabı uygun bularak bunun gazetelerde ilan edilmesini ve Halil Efendi'nin hâl tercemesinin gönderilmesini istemişti¹³³.

Aydın vilayeti dahilinde Ödemiş ve Nazilli kazalarında da Çırak Mektebi açılmıştı. Aydın vilayeti Maarif Müdürlüğü tarafından 267 numara ve 4 Ocak 1900 tarihiyle Maarif-i Umumiye Nezareti'ne gönderilen tezkerede, vilayet dahilinde bulunan kaza ve sancak merkezlerinde esnaf çıraklarına mahsus olarak bir takım mektepler açıldığı belirtilerek Nazilli ve Ödemiş kazalarında da birer Çırak Mektebi açıldığı bildiriliyordu. Ayrıca muallimler tayin edilerek resmi açılışı yapılmış olan mekteplerin açılmasında büyük hizmet ve gayretleri görülen kaza kaymakamları, Ödemiş maarif komisyonu başkanı ve rüştiye muallim-i evvelinin birer takdirname ile taltif edilmeleri istenmişti. Bu mekteplerde ulum-ı diniyye, kıraat, imla, hesap, hat ve bunlara benzer dersler okutulacaktı. Maarif-i Umumiye Nezareti tarafından gönderilen 23 Şubat 1900 tarihli cevapta, Ödemiş ve Nazilli kazalarında açılmış olan Çırak Mektepleri'nin açılmasına büyük hizmet ve gayretleri görülen kaza kaymakamları, Ödemiş maarif komisyonu başkanı ve rüştiye muallim-i evvelinin takdirname ile taltif edildikleri bildiriliyordu¹³⁴.

IV. Ziraat Mektebi

Osmanlı Devleti'nde ziraatin geliştirilmesi ve ticaret usullerinin ilmi seviyelerde öğretilmesi için ilk defa olarak Mustafa Reşit Paşa tarafından İstanbul Yeşilköy yakınlarında Ayamama Çiftliği'nde ziraat okulu açılmıştır (1848)¹³⁵. Memlekette ziraat, tarım ve hayvancılığın geliştirilmesi amacına yönelik olarak başlatılan çalışmaların amacına ulaşabilmesi için Amerika'dan ıslah edilmiş tohumlar ile birlikte konusunda uzman olan Doktor Davis getirildi. Doktor Davis ve Barutçubaşı Hoca Evanis'in çalışmaları sonucunda ziraatin geliştirilmesine yönelik olarak hazırlanan bir rapor 1846 yılı sonunda sadrazama sunmuştur. Bu rapora göre tarımda uygulanan tekniklerin modernize edilmesi, yalnız teorik eğitimle değil daha çok pratik eğitimle mümkün olabilirdi. Bunun için uygun bir arazi ayrılmalı, öğrencilere burada pratik eğitim verilmelidir. Doktor Davis ve Barutçubaşı Hoca Evanis'in bu raporu doğrultusunda açılmasına karar verilen ziraat okulu Baruthane civarında ve Vidin Valisi Hüseyin Paşa'ya ait olan Ayamama (Ayapapa) Çiftliği'nde teşkil edilmiştir. Mektep, 12 Ocak 1847 tarihinde Ziraat Talimhanesi'nin tesisine dair iradenin yürürlüğe girmesinden sonra inşa edilmeye başlandı. Mart 1848'de ise 9'u Müslüman, 5'i gayrimüslim olmak üzere 14 öğrenci eğitime başlamıştır. İyi cins pamuk üretmek amacıyla eğitime başlayan mektepte, hesap, coğrafya, geometri, felsefe, yol ve köprücülük, biyoloji, hayvanat, ziraat, bahçıvanlık, baytarlık, şeker üretimi, ipek böcekçiliği ile yünlü hayvanların özelliklerde merinos koyunlarının ıslahına dair teorik ve pratik derslere yer verilmişti. Ayrıca, öğrencilere Avrupa'dan getirtilen modern çiftçi aletlerin nasıl kullanılması gerektiğine dair bilgilerde veriliyordu¹³⁶. Ancak, kısa zamanda mektep ile ilgili şikayetler arttı. Mektep koşullarının ve

¹³² BOA. MF. MKT. 500 / 44, lef: 3, (7 Safer 318 / 4 Haziran 1900).

¹³³ BOA. MF. MKT. 500 / 44, lef: 2, (5 Temmuz 316 / 18 Temmuz 1900); BOA. MF. MKT. 500 / 44, lef: 1, (17 Rebiül-ahir 318 / 13 Ağustos 1900).

¹³⁴ BOA. MF. MKT. 487 / 27, lef: 1, 2.

¹³⁵ Yıldırım, a.g.t., s.158-159; Aydın Talay, "Sultan II. Abdülhamid Devri Ziraat Okulları", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, sayı: 53 (1991), s.45.

¹³⁶ Mehmet Ali Yıldırım, "Osmanlı'da İlk Çağdaş Zirai Eğitim Kurumu: Ziraat Mektebi (1847-1851)", *OTAM*, Sayı: 24, s.225-230; Yıldırım, a.g.t., s.160.

bölgenin iklimsel olarak uygun olmaması, ziraat ilmiyle ilgili yeterli alet ve edevatın bulunmaması, kitap yetersizliğinden dolayı derslerin teorik olarak yapılamaması gibi nedenlerden dolayı 1850'de Nafia Nezareti'ne bağlandı. Ocak 1851'de ise geçici olarak Mekteb-i Tıbbiye binasına taşındı. Fakat burada da gerekli verim elde edilemeyince mektebin Ekim 1851'de kapatılmasına karar verildi¹³⁷. Ziraat mektepleri hususunda 1884 senesine kadar geniş çapta bir gelişme sağlanamadı. Sultan II. Abdülhamid, 1877 senesinde ziraat mekteplerinin geliştirilmesi için projeler hazırlamış ise de 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı nedeniyle tarımsal ve ekonomik durumun bozulması üzerine bu girişim sonuçsuz kaldı. Nihayet, 1 Ağustos 1881'de Edirne Hamidiye Ziraat Mektebi ve Numune Çiftliği ile 21 Mart 1891'de de Bursa Hamidiye Ziraat Mektebi açıldı. II. Abdülhamid, bir gemi dolusu her cins damızlık hayvan ve malzemeyi kendisi satın alarak Bursa'daki mektebe göndermişti. 1889'da Selanik Yüksek Ziraat Mektebi ve 1893'de de İstanbul Halkalı Ziraat Mektebi açıldı. Aynı şekilde II. Abdülhamid zamanında Adana, Ankara, Erzurum, Elazığ, Bağdat, Suriye, Edirne, Konya, Kosova ve Aydın'da Ziraat mektepleri açılarak pratik ziraatçilerin yetiştirilmesi amaçlanmıştır¹³⁸. 1886-87 senesinde Ticaret ve Ziraat Mektebi, Maarife Nezareti'ne bağlanmıştır¹³⁹.

Bu bağlamda Aydın vilayetinde de *Ziraat ve Ticaret Mektebi* açıldı. Aydın vilayeti halkı genel olarak ziraat ve ticaret ile meşgul olduklarından bunlara ziraat ve ticaret usullerinin bilimsel olarak öğretilmesi amacıyla bu mektebin açılmasına karar verildi. Bunun için ilk etapta İzmir'de Ekmekçi-zâde Hanı'nda bir daire kiralandı¹⁴⁰. Daha sonra ise Mekteb-i Sultani şeklinde açılması düşünülen mektep için daha önceden 16.000 lira masrafla inşasına başlanmış olan bir bina tahsis edildi. Bu mektep bünyesinde bir de numune çiftliği tesis edilmesi düşünülmüştü. Kısa süre sonra mektebin inşaatı bitirilerek hizmete açıldı. Mektebin yıllık masrafının 6000 lira, numune çiftliğinin ise 10.000 lira olacağı düşünülerek bu paranın vilayet menafî sandığından karşılanmasına karar verildi. Mektebe, Aydın vilayeti kazalarından olmak şartıyla her yıl 50 öğrenci kabul edilecekti. Vilayet ahalisi dışından da mektebe öğrenci alınacak, fakat bunlardan elbise ve yemek masrafı olarak senelik 15 lira ücret alınacaktı. Mektebin eğitim süresi 4 yıl olup, dördüncü senenin sonunda 150 ve beşinci seneden itibaren de her sene 50 öğrencinin şهادetname olarak mektepten mezun olması düşünülmüştü¹⁴¹.

V. Bağcılık Aşı Ameliyatı Mektebi ve Seydiköy Numune Çiftliği

II. Abdülhamid devrinde Aydın vilayetinde kurulan bir diğer mektep de Bağcılık Aşı Ameliyatı Mektebi'dir. Bu mektebin açılmasının iki önemli sebebi vardır. Birincisi, Türkiye'deki üzüm bağlarında yeni yeni görülmeye başlayan filoksera hastalığının Kıbrıs adasına yayılmasını önlemek, Anadolu ve Suriye vilayetlerindeki bağlarda bu hastalığın nerelere kadar yayıldığını tespit etmektedir. Zaten İngilizler filoksera hastalığının hangi bölgelere kadar yayıldığını tespit etmek üzere bir heyet göndermek üzere Babıali'ye müracaat

¹³⁷ Agt. s.163-166.

¹³⁸ Talay, a.g.m., s.45-47; Bursa Ziraat Mektebi'nin kısa bir tarihçe ve uygulamaları hakkında bkz. Yusuf Oğuzoğlu, "Bursa Hamidiye Ziraat Mektebi ve Bir Uygulaması", *Bursa'nın Köklü Eğitim Kurumları Bursa Ziraat Mektebi*, İstanbul 2010, s.5-19.

¹³⁹ Mahmud Cevat İbnü's Şeyh Nâfi, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Târihçe-i Teşkilât ve İcrââtı-XIX. Asır Osmanlı Maârif Tarihi*, (Hazırlayan: Taceddin Kayaoğlu), Ankara 2001, s.236.

¹⁴⁰ Age., s.215.

¹⁴¹ AVS. 1302, s.257-258.

etmişti. İkinci nedeni ise yeni kurulmuş olan Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne terk edilmiş olan müskirat ve şarap vergisinin artırılması düşüncesidir. Düyun-ı Umumiye İdaresi bu amacını gerçekleştirmek üzere ipek vergisini artırmak ve ipek böceklerini hastalıktan kurtarmak amacıyla Bursa'da Harir Darüttalimi adıyla bir İpek Böcekçiliği Mektebi açmıştı. Aynı amaca yönelik olarak şarap ve benzeri vergileri artırmak ve bağları filoksera hastalığından kurtarmak için de Bağcılık Aşı Ameliyatı Mektebi açılmıştır (1887). İngilizlerin Anadolu ve Suriye taraflarındaki bağlarda filoksera hastalığının olup olmadığını tespit etmek amacıyla bir heyet göndermek istemesi Düyun-ı Umumiye İdaresi aracılığıyla bu mektebin açılmasına yol açmıştır. İngiliz sefaretinin bazı vilayetlere heyet göndermek için izin istemesinden sonra Suriye, Adana, Halep, Aydın ve Konya gibi yerlerin idarecilerine gönderilen bir irade (16 S 1305 / 3 Kasım 1887) ile bu heyetlerin hal ve hareketlerinin izlenmesi ve şüpheli bir durum tespit edildiğinde derhal İstanbul'a haber verilmesi istendi. Bu heyetin asıl görevinin filoksera hastalığının yayılıp yayılmadığını tespit edilmesi olduğu, Anadolu taraflarında bu hastalığın olmadığı bilinmekte iken İngilizlerin buralara heyetler göndermesinin manidar bulunduğu ve bunların asıl amacının oralarda fesat çıkarmak olduğundan şüphelenildiği ifade edilmişti. Bu nedenle İngiliz heyetinin buralarda gezmesi uygun bulunmamış, bunun yerine filoksera hastalığının tespiti için Osmanlı memurlarından oluşan bir heyetin gönderilmesine karar verilmiştir¹⁴².

Filoksera hastalığı ilk defa 1887 senesinde Moda'da Lorando bağında, daha sonra da Feneryolu'nda Gazi Ahmet Muhtar Paşa bağlarında görülmüş ve İstanbul bağlarında hızla yayılmıştı. Zaten bu sırada Avrupa ülkelerindeki bağlar hastalıktan dolayı tamamen harap olmuştu. Avrupa ülkelerinde yerli bağcılığı tekrar ihya etmek üzere çalışmalar yapan uzmanlar hem filoksera hastalığını yok etmek hem de kalite ve cins bakımından yeni ürünler elde etmek üzere yerli asmalara yakın varyeteler elde etmişlerdi. Bu varyeteler üzerine aşı vurulmak suretiyle başarılı sonuçlar elde edilmişti. Bağcıların bu varyetelere olan ihtiyaçlarını temin etmek, bağcılık sanatını öğretmek amacıyla Avrupa'da fidan üretme merkezleri, deneme istasyonları ve bağcılık mektepleri açılmıştır. Avrupa'daki bu başarılı çalışmalar örnek alınarak filoksera hastalığını yok etmek ve bağcılığı geliştirmek üzere 1887'de Osmanlı Devleti, Düyun-ı Umumiye İdaresi vasıtasıyla Amerika Asma Fidanlığı, Numune Bağı ve Aşı Ameliyat Mektebi'ni açtı. Bunun için Göztepe'de 40 dönüm arazi satın alındı ve bitişindeki 11 dönümlük arazi de kiralandı. Avrupa'dan getirilen uzman Ekerlen bu mektebi kurmakla görevlendirildi. Fransa'dan getirilen birçok varyete burada üretildi. Halkın artan fidan ihtiyacını karşılamak üzere Erenköy'de 26 dönüm üzerine bir fidanlık tesis edildi¹⁴³. Yapılan çalışmalardan başarılı sonuçlar elde edildi. Halkın yeniden bağcılığa merak sarmasına ve yeni bağların kurulmasına yol açıldı.

Bağlarda görülen filoksera hastalığının yok edilmesi, bağların ıslahı, halkın bağcılık mesleğine ilişkin olarak eğitilmesi ve bağlarda aşılama tekniğinin öğretilmesi hususunda Aydın vilayeti dahilinde Seydiköy'de bir numune çiftliği kurulması için harekete geçildi. Numune çiftliği için Fotyadi'nin Seydiköy civarında mutasarrıf olduğu araziden lüzumu kadarının ifraz edilerek bunun için ayrılmış olan 1500 liranın 1000 lirası ile çiftlik bedelinin ödenmesine, kalan 500 lira ile de inşaat gibi geri kalan masraflarının karşılanmasına Aydın

¹⁴² Ergin, a.g.e., Cilt: 3, s.1162-1163.

¹⁴³ Age., s.1163-1164.

Vilayeti İdare Meclisi'nce karar verilmişti. Ayrıca gerekli haritaların hazırlanması için Ziraat Müfettişliği'ne de emir verilmişti¹⁴⁴.

Numune çiftliği tesis olunmak üzere Seydiköy'de 1000 Osmanlı altını bedel ile 1600 dönümlük bir arazinin tahsis edildiği Aydın vilayetince bildirilmişti. Umur-ı ziraat için Ziraat Bankası'nın gelirlerinin üçte birinden senelik 32.000 Osmanlı altını verilmesine karar verilerek, numune çiftliğinin tesisi için ilk başta 200.000 kuruş tahsis edilmişti. Fakat bu paranın ödenmesi hususunda sorun çıkınca filoksera hastalığının yok edilmesi için 1000 Osmanlı altının kullanılmasına dair izin istendi. Zaten vilayet dahilinde kuru üzümün her kantarından 20 para olarak alınan bir vergiden dolayı Ziraat Bankası'nın İzmir şubesinde 381.000 kuruş birikmişti. Filoksera hastalığının yok edilmesi ve yeni fidanlıklar kurulması için gerekli olan 1000 Osmanlı altınının bu paradan ve noksanının ise Ziraat Nezareti'nce karşılanması hususu Ticaret ve Nafia Nezareti tarafından istenmişti. Ziraat Nezareti 51 numaralı ve 28 Mayıs 1895 tarihli cevabi yazısında son kararın Şura-yı Devlet ve Meclis-i Mahsus-ı Vükela'da verilmesini istedi. Bunun üzerine Şura-yı Devlet-i Tanzimat Dairesi ve Meclis-i Vükela'da yapılan değerlendirmelerde bu paranın Ziraat Bankası'nın İzmir şubesinde toplanmış olan bedelden karşılanması yönünde görüş bildirildi. Bu karar Sadrazam tarafından 18 Ekim 1896 tarihinde Padişah II. Abdülhamid'e arz edildi. Sultan II. Abdülhamid 27 Ekim 1896 tarihli iradesi ile Seydiköy numune çiftliğinin tesisi için gerekli olan paranın kuru üzümün her kantarından alınan 20 paralık bir vergiden karşılanmasına onay verdi¹⁴⁵. Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti baş muavini tarafından 31 Mayıs 1898 tarihinde Şura-yı Devlet başkanlığına gönderilen tezkerede Aydın vilayeti dahilinde bir numune çiftliği tesis olunmak üzere Seydiköy'de bir miktar arazi ve yapılacak binaların masrafı için gerekli paranın tahsis edildiği bildirildi¹⁴⁶. Şura-yı Devlet tarafından verilen 1275 numara ve 3 Ağustos 1898 tarihli bir mazbatada numune çiftliğinin tesisi hakkında şu bilgilere yer verilmişti: Aydın vilayeti dahilinde Seydiköy'de tesis edilecek numune çiftliği için masarır-ı ibtidaiye ve teşkiliye için 381.700 kuruş ve masarır-ı daime olarak da senelik 72.000 kuruş gereklidir. 1898 senesinde ise masarır-ı ibtidaiye ve teşkiliyeden 258.700 kuruş ve masarır-ı daime olarak 36.000 kuruş olmak üzere toplamda 294.700 kuruşa ihtiyaç vardır. Numune çiftliğinin masrafının Ziraat Bankası'nın İzmir şubesinde bulunan paradan karşılanmasına karar verilmiş iken bu paradan 100.000 kuruş Halkalı Mektebi ve numune çiftliğinin teşkili için borç verilmiş ancak hala geri ödenmemiştir. Dolayısıyla Orman-Maden ve Ziraat Nezareti 25 Mart 1898 tarihli bir tezkere ile paranın doğrudan İzmir şubesine gönderilmesini Ticaret ve Nafia Nezareti'nden istemiştir. Ayrıca, Aydın vilayeti dahilinde tesis kılınmış olan numune tarlalarından beklenen faydanın elde edilemediği belirtilerek Seydiköy'de bir numune tarlası tesisi ve masrafının da yukarıda belirtildiği şekilde karşılanması hususuna onay verildiği belirtilmiştir¹⁴⁷. Bu hususta Orman-Maden ve Ziraat Nezareti'ne gönderilen 23 Ağustos 1898 tarihli belgeye göre, Aydın vilayeti dahilinde Seydiköy'de bir numune çiftliği tesisi ve masrafının karşılanması hususuna karar verildiği bildirilmiştir¹⁴⁸.

Aydın vilayeti dahilinde Seydiköy numune çiftliği ve Bağcılık Aşı Ameliyatı Mektebi 1902 senesinde resmen açıldı. Bağların ıslahı ve halkın bağcılık konusunda eğitilmesi amacıyla kurulan mektepte Amerikan asma çubuklarının uyum sağladıkları arazinin tespiti, bunların dikilmesi, yerli cins asmaların aşılınması, bağlara zarar veren çeşitli hastalıkların

¹⁴⁴ *Ahenk*, no: 121, (22 Zilkade 1313 / 5 Mayıs 1896).

¹⁴⁵ *BOA.*, *Babıali Evrak Odası (BEO)*, 861 / 64544, (27 Ca 1314 / 3 Kasım 1896).

¹⁴⁶ *BOA.*, *BEO.*, 1183 / 88695, *lef: 1*.

¹⁴⁷ *BOA.*, *BEO.*, 1183 / 88695, *lef: 2*, (Şura-yı Devlet mazbatası).

¹⁴⁸ *BOA.*, *BEO.*, 1183 / 88695, *lef: 3*.

belirlenerek yok edilmesi gibi ameli ve nazari bilgiler öğretiliyordu. 1326/1908 Aydın vilayet salnamesinde yer alan bilgilere göre Mektebin Müdürü ve muallimi Halkalı Ziraat Mektebi'nden mezun olan Hüseyin Avni Efendi'dir. Bu mektebe her sene 12 öğrenci almıyordu. Bu öğrencilerin her birine ihtiyaçlarını karşılamak üzere aylık 200'er kuruş maaş verilmektedir. Mektebe kabul edilecek öğrenciler bağlarında filoksera hastalığı görülen yerlerden ve bağcılık ile uğraşan kişiler arasından seçiliyordu. Öğrenci sayısının çok olması durumunda muallimin onayı ile de bazıları mektebe kabul edilebiliyordu. Fakat bu öğrencilere mektep idaresi tarafından ödenen aylık maaş verilmeyip, sadece mektep öğrencisi olabilme hakkı tanınıyordu. Mart ayında başlayan eğitim Mayıs ayının sonunda bitmekteydi. Haziran ayında ise vilayet Ziraat müfettişinin başkanlığında teşkil edilen bir heyet öğrencilerin imtihanlarını yapmakta ve başarılı olanlara Orman-Maden ve Ziraat Nezareti tarafından bir şهادetname verilmekteydi. Dolayısıyla mektebin eğitim süresi 3 aydı. Mektebin 1902 senesinde kuruluşundan itibaren 1905 senesine kadar 68 öğrenci alınmıştır. Bunların 64'ü maaşlı öğrenci, 4'ü ise maaşsız olarak eğitim görmüştür¹⁴⁹.

Aydın vilayetinde kurulmuş olan Bağcılık Aşı Ameliyatı Mektebi'nde eğitim gören öğrencilerin pratik olarak çalışma yapabilmeleri için 50 dönümlük Amerikan asma fidanlığı ve 100 dönümlük bir numune bağı kurulmuştur. Bu fidanlıkta yetiştirilen çubuklar vilayet dahilindeki bağcılara parasız olarak dağıtılırken, numune bağının üzümlerinden ise mektebe gelir elde ediliyordu¹⁵⁰.

İpekçiliğin geliştirilmesi için 1894 senesinde Bağcılık Aşı Ameliyatı Mektebi programlarına bir de "böcekçilik" dersi konmuştu. Aydın vilayeti arazisinin verimli ve havasının da her cins ürünün yetiştirilmesine müsait olması nedeniyle ipekçiliğin esaslı olan dut ziraati ile ipekböceği üretimine başlandı. Mektepte bağcılık gibi ameli ve nazari olarak dutçuluk ve böcekçilik dersleri veriliyordu. Böcekçiliğin öğrencilere öğretilmesi için her sene bir miktar ipekböceği beslenmekteydi. Özellikle 1907 ve 1908 senelerinde oldukça iyi kalitede ve hastaliksız kozalar elde edilmiş ve bu kozalar tohumluk olarak kilosu 35 kuruştan satılmıştır. Dolayısıyla mektebe ipekböcekçiliği vasıtasıyla ayrı bir gelir temin edilmiştir. İpekböcekçiliğinin esaslı olmak ve gerekli olan dut ağaçlarını yetiştirmek üzere öğrenciler tarafından üretilen fidanlar, halka parasız olarak dağıtılmaktaydı. Dut fidanı elde etmek üzere mektep arazisine 1908 senesinde iki kıyıda dut tohumu ekilmiş ve bundan elde edilen 65.000 adet dut fidanı halka dağıtılmıştır. Dutçuluğun ve ipekçiliğin geliştirilmesi için her yıl gerekli olan 400.000 dut fidanını yetiştirmek üzere Seydiköy numune çiftliğinde bir de dut fidanlığı kurulmasına Orman-Maden ve Ziraat Nezareti tarafından karar verilmiştir¹⁵¹.

1909 (R.1325) senesinde Aydın vilayeti dahilindeki Çeşme kazasında ipekçiliğin geliştirilmesi için bir Numune mektebi açılması teklif edilmişti. Ancak, Aydın Vilayeti Meclisi'nde yapılan görüşmelerde vilayet dahilinde Amerika asma çubuğu yetiştirmek üzere daha önceden üç fidanlık ile Seydiköy'de bir Aşı Ameliyatı Mektebi tesis edilmiş olmasından dolayı Çeşme'de yeni bir mektep tesisine gerek olmadığına karar verilmiştir¹⁵².

Filoksera hastalığına karşı mücadele etmek ve yeni asma fidanları yetiştirmek amacıyla Seydiköy'de kurulan numune çiftliğinin çorak bir toprak üzerinde kurulduğu ve verimli çalışmalar yapmadığı şeklinde eleştirilere maruz kalmıştır. Bir ara "Maiyat-ı

¹⁴⁹ AVS. 1326, s.157.

¹⁵⁰ AVS. 1326, s.158.

¹⁵¹ AVS. 1326, s.158-169.

¹⁵² *Aydın Vilayeti Meclis-i Umûmisinin 1325 senesi Mukarrerâtı*, (y.y./t.y.), s.37.

Mütehemre Ameliyat Mektebi” adıyla da anılan mektep, yörenin üzümlerini kullanarak şarap, ispiro ve konyak gibi ürünler yapmaya başlamıştır¹⁵³.

VI. Lisan ve Ticaret Mektebi

Osmanlı Devleti’nde ticari faaliyetler eskiden beri gayrimüslim tüccarlar tarafından yürütülen bir işkolu haline gelmişti. Özellikle III. Selim devrinde ihdas edilen Avrupa tüccarlığı ile II. Mahmud zamanında ihdas edilen Hayriye tüccarlığı kurumu ticari faaliyetleri tekellerine almışlardı. Özellikle her iki tüccar sınıfının da Avrupa ile yaptıkları ticarete yabancı dil bilgilerinin yeterli olmamasından dolayı zama zaman sıkıntılar yaşanıyordu. Sultan Abdülmecid zamanında 1860 senesinde Hayriye tüccarlarının eğitimi için özellikle Fransızca eğitim veren bir Ticaret Mektebi açılması gündeme geldi¹⁵⁴. Kısacası tüccarlara yabancı dil öğretmek, ticaret usullerini modern şartlara göre öğrenmelerini temin etmek ve bir kısım halkın da ticarete yönlendirilebilmesi amacıyla Ticaret mekteplerinin açılması düşünülmüştü. 1860 senesinde İstanbul’da bir Ticaret Mektebi açılacağı ve bu mektebe girmek isteyen öğrencilerin mektep müdürlerinden Hayriye Tüccarı Balmumcuzâde Eşref Efendi ile Avrupa Tüccarı Kirilos ve Minas efendilerden alacakları bir ilmühaberi Ticaret Nezareti Mühürdarı Cemil Bey’e götürerek deftere kayıt olmaları istendi¹⁵⁵. Ancak bu girişim o zaman için uygulamaya konulamayan bir düşünce olarak kaldı.

Ticaret Mektebi açılması yönündeki asıl teşebbüs Maarif Nazırı Mehmet Tahir Münir Paşa tarafından başlatıldı. 18 Aralık 1879 tarihli arz tezkeresine göre Maarif Nazırı tarafından Maarif Nezareti bünyesinde bir Ticaret Mektebi kurulacağı, bu mektebin masrafının ise maarif bütçesinden değil servet ve iktidar sahibi kimseler tarafından karşılanacağı ve Cezayirli oğlu Mıgırdıç’ın Yeniköy’de bulunan sahilhanesinin mektep olarak kullanılmak üzere Maarif Nezareti’ne tahsis edilmesi gereği ifade edilmişti. Sadrazam Said Paşa tarafından sunulan bu arz tezkeresinde belirtilen hususlar Sultan II. Abdülhamid’in 20 Aralık 1879 tarihli iradesinde tamamen münasip görüldü. Ayrıca mektebin Padişahın atıyyesi ile tamir edileceği, belirtilen sahilhanede çocukların kalacağı taş ve tuğladan inşa edilecek koşulların ne kadar masrafla yapılabileceğinin ve mektepte hangi derslerin okutulacağına da tespit edilmesi emir buyrulmuştu¹⁵⁶. Daha sonra yapılan çalışmalar esnasında Ticaret Mektebi’nin Galatasaray’daki eski Mekteb-i Hukuk Dairesi’nde açılmasına karar verilmiştir¹⁵⁷. Fakat mektep hemen açılmamıştır. Ticaret Mektebi kesin olarak 28 Ocak 1884 (29 Rebiül-evvel 1301)’de Babıali civarında bulunan Kapalı Fırın’da İzzet Efendi hanesinde Ticaret Nezareti’ne bağlı olarak açıldı. Ticaret Nezaretine bağlı olarak açılan mektep, 29 Aralık 1886’da Maarif Nezareti’ne bağlanmıştır¹⁵⁸.

Mektebin açılması aşamasında tanzim edilen nizamnamesi çok geçmeden düzeltilmek zorunda kalmıştır. Buna göre mektep İdadi ve Fenni şeklinde iki kısma ayrılmıştır. Mektebin nizamnamesine son şekil verilerek 17 Kasım 1884’de yürürlüğe girmiştir. Bu nizamnameye göre mektebe alınacak öğrencilerin yaşları 15’den aşağı ve 25’den yukarı olmayacaktı. Ancak bir ticaret veya sanat mağazasında çalışanların yaşları 25’ten yukarı ise istedikleri derse dinleyici (müstemi) sıfatıyla devam edebileceklerdi. Mektebin mevcudu 10’u fakir ve

¹⁵³ Mustafa Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ankara 1996, s.249.

¹⁵⁴ Sakaoğlu, a.g.e., s.106.

¹⁵⁵ Ergin, a.g.e., Cilt: 3, s.1135.

¹⁵⁶ Age., s.1136-1137.

¹⁵⁷ Mahmud Cevat, a.g.e., s.196.

¹⁵⁸ Ergin, a.g.e., Cilt: 3, s.1138; Mahmud Cevat, a.g.e., s.213, 236; Mektebin 1882’de açıldığı yönünde bkz. Sakaoğlu, a.g.e., s.106.

yetimlerden seçilecek çocuklarla birlikte toplamda 200 kişi olacaktı. Cuma ve Pazar günleri mektepte ders yapılmaz, dinleyici sıfatıyla dersleri takip edenlere eğitimlerinin sonunda tasdikname verilirken bunlardan aylık 30 kuruş ücret alınır. Rüstiye sonrası 3 yıllık olan mektepte dil derslerine büyük bir yer ayrılmış ve talebeler Türkçeden başka diğer dillerin ikisinden okuma ve yazmaya muktedir olduklarını sınavlarda ispat etmek zorundaydı. Mektepten mezun olanların ellerine biri Türkçe diğeri ise Fransızca olmak üzere iki diploma verilirdi. Mektepte Türkçe ve Fransızca mecburu idi. İstanbul Ticaret Mektebi'nin Müdürü Avusturyalı Musevi Grati Efendi olup mektepte Maarif Nazırı Mehmet Tahir Münir Paşa gibi kişiler parasız dersler vermekteydi. Mektep öğrenci bulunamadığı gerekçesi ile altı sene sonra kapatılmıştır. Ancak mektebin kapatılmasının asıl gerekçesi bu değildir. Maarif Nezareti'ne bağlı olarak kurulmuş olan mektep ilk başlarda oldukça iyi bir gelişme göstermiş ise de daha sonra Ticaret ve Nafia Nezareti'ne bağlanmış ve bu nezaret tarafından gerekli ilgi ve alaka gösterilmemiştir. Ayrıca mektep Müdürü Grati Efendi ile Refik Bey'in 40.000 kuruşu geçen aşırı harcamaları mektebin gelişimine mani olmuştur. Bu nedenlerle mektep kapatılmıştır. Fakat Osmanlı tebaası olanların ilmi suretlerle ticaret yapamamaları ve Avrupa ile ticaret yapanların komisyonculara müracaat etmek zorunda kalmaları sebebiyle Mekteb-i Ticaret-i Hamidiye adıyla anılan mektep, Maarif Nezareti'ne bağlı olarak tekrar açıldı (1894). Üç sınıftan teşkil edilen mektebe 40 kişi alınacaktı. Ticaret Mektebi'nde özellikle Fransızca derslerinden yeterince verim alınamaması nedeniyle mahreç adıyla bir hazırlık sınıfı teşkil edilmiştir. Hazırlık sınıfında Türkçe, Fransızca, Kimya ve Fizik dersleri okutulacaktı¹⁵⁹.

İlk olarak 1884'de İstanbul'da açılan Ticaret Mektebi'nden 1886-87 senelerinde 13 kişi icazetname alarak mezun olmuştu¹⁶⁰. Ticaret Mektebi, Aydın vilayetinde ise *Lisan ve Ticaret Mektebi* adıyla tesis edilmiştir. Bu mektep Haziran 1903 (Haziran 1319)'de İzmir Gazetesi sahibi ve başyazarı, Mekteb-i İdadi Edebiyat Muallimi Bıçakçızade Hakkı Bey tarafından açılmıştır. Mektep, Osmanlı çocuklarının yabancı dil öğrenmelerini temin ederek çocukların diğer ülke çocuklarının seviyesine gelmesini ve memlekette ticaret ile ziraatin gelişmesini sağlamak için yapılan her türlü teşebbüsten haberdar olunması amacıyla tesis edilmiştir. Mektebin muallimleri "*erbab-ı iktidar ve ihtisas*"dan seçilmiştir. Bu nedenle mektep kısa sürede ilgi gördüğü gibi yine kısa zaman içinde eğitim gören çocuklar da çeşitli lisanları öğrenmişlerdir. Özellikle 10-12 yaşlarındaki çocuklar aldıkları eğitim sayesinde Türkçenin yanında Arapça, Fransızca, İngilizce, Rumca ve Almanca dillerini okuyup yazma ve bir cümleyi bu dillere çevirebilme becerisini kazanmaktaydılar. Mektebin eğitim süresi 3 yıl idi. Küçük yaşta çocuklar için ayrıca bir de hazırlık (ihtiyat) sınıfı tesis edilmiştir.

Birinci sınıfta okutulan dersler: Türkçe, Arapça, İngilizce, Rumca, Almanca, Fransızca, Hesap ve Coğrafya derslerinin yazı ve imlası.

İkinci sınıfta okutulan dersler: Bu dillerin kullanımı ile Türkçe ve Fransızca İlm-i Servet, Ahlak, Kitabiyet-i Ticariye; Evrak-ı Ticariye Tanzimi, Mukaveleler, Layihalar, Senetler, İstidalar, Poliçeler, İstilam Mektupları, Sipariş Emirleri ve Kontratlar; Fransızca Hesap, Türkçe Hesap, Coğrafya ile Türkçe, Arapça, İngilizce ve Fransızca konuşma dersleri.

Üçüncü sınıfta okutulan dersler: Yukarıda adı geçen dillere ait konuşma dersleriyle Fransızca Kanun-ı Ticaret, Fransızca ve Türkçe Usul-ı Defter, Fransızca Evrak-ı Ticariye

¹⁵⁹ Ergin, a.g.e., Cilt: 3, s.1140-1144.

¹⁶⁰ Mahmud Cevat, a.g.e., s.236.

Tanzimi, Islahat-ı Ticariye ve Kanuniye Talimi, Kitabiyet-i Osmaniye, Hesap, Coğrafya, Resim, Hendese, Hukuk-ı Ticariye, İlmihal ve İlm-i Kelâm idi¹⁶¹.

1884 senesinde teşkil edilen mektep ve nizamnamesinde mektebe alınacak çocukların 15 ile 25 yaşlarında olmaları gerektiği belirtilmiş iken Aydın vilayetindeki mektebe alınacak çocukların 10-12 yaşlarında oldukları görülmektedir. Vilayet dahilindeki mektebin ders programı incelendiği vakit Arapça, İngilizce, Rumca, Almanca ve Fransızca gibi yabancı dil derslerine ağırlık verildiği gibi ticarete tabi olunan kanun ve uygulamalara dair dersler konulduğu görülecektir. Dolayısı ile 1860'da Hayriye tüccarlarına yabancı dil ve ticaret usullerini öğretmek amacıyla açılması düşünülen fakat o zaman atıl kalan bu düşünce, II. Abdülhamid zamanında fiiliyata geçirilen en önemli müesseselerden birisi olarak eğitim tarihindeki yerini almıştır.

VII. Hadika-i Maarif Mektebi

İzmir'de Arab Fırını caddesinde Ocak-Şubat 1906 (R. Kanun-ı Sani 1321) tarihinde Mekteb-i Hukuk-ı Şahane birinci sınıf mezunu, Hizmet Gazetesi sahibi ve başyazarı İbrahim Refik Bey tarafından İbtidai ve Rüştîye derecesinde tesis edildi. Erkek öğrencilerin eğitim göreceği mektep ilmi bir *Ticaret Mektebi* olarak kurulmuştu¹⁶².

Sonuç

Sultan II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumdan ancak eğitim yolu ile çıkılabileceğini görmüş ve bu nedenle eğitimin her alanında kendisinden önce başlatılmış olan ıslahat hareketlerini daha da geliştirerek var olan eğitim kurumlarını bir adım öteye götürmeye veya mevcut bulunmayan eğitim kurumlarını ise yeni baştan teşkil ederek eğitimin geliştirilmesine gayret etmiştir. Bu bağlamda, başta İstanbul ve diğer şehirlerde Sanayi, Ziraat, Bağcılık ve Aşı Ameliyatı, Ticaret, Lisan ve Ticaret, Jandarma ve Çırak Mektebi gibi pek çok önemli eğitim kurumu açmıştır. Aydın Vilayeti ise bu mekteplerin teşkil edildiği önemli bir merkez olarak bu süreçteki yerini almıştır.

KAYNAKÇA

I.Arşiv Belgeleri: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)

BOA. Babıali Evrak Odası (BEO), 1183 / 88695, lef: 1, 2, 3.

BOA. BEO., 861 / 64544.

BOA. DH. MKT. 1240 / 75

BOA. DH. MKT. 1254 / 86.

BOA. İrade. Askeri (İ.AS.), 63/1324Z-15, lef: 1, 2, 3, 4, 5,

BOA. İ.AS., 65/1325Ra.02, lef: 1, 2.

BOA. İ.AS., 66/1325Ca-2, lef: 1, 2.

BOA. MF. MKT. 487 / 27, lef: 1, 2.

BOA. MF. MKT. 500 / 44, lef: 1, 2, 3, 4, 5.

BOA. Y.MTV. 303 / 176.

BOA. Y.MTV. 47 / 74.

BOA. Y.EE. 0040 / 134, lef: 1-2.

¹⁶¹ *Nevsâl-i İktisâd*, s.172-174.

¹⁶² *Nevsâl-i İktisâd*, s.77.

II. Gazeteler

Ahenk, no: 121, (22 Zilkade 1313 / 5 Mayıs 1896).

Ceride-i Havadis (CH.), no: 213, 287.

Takvim-i Vekâyi, def'a: 280, 303, 884.

III. Yayınlanmış Eserler

AHMED LÛTFÎ EFENDÎ, *Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, Cilt: 6-7-8, (Yeniz Yazıya Aktaran: Yücel Demirel), YKY, İstanbul 1999.

Aydın Vilâyet-i Celîlesinin Ahvâl-i Tabiiye, Zirâiye, Ticâriye ve İktisâdiye Vesâir Ahvâlinden Bâhis 1321 Sene-i Maliyesine Mahsûs Nevsâl-i İktisâd, (Muharrirleri: Cevad Sami ve Hüsni), Keşişyan Matbaası, İzmir 1323.

Aydın Vilâyeti Meclis-i Umûmîsinin 1325 senesi Mukarrerâtı, (y.y./t.y.).

Aydın Vilayet Salnamesi (AVS.) 1296, 1297, 1300-1301, 1302, 1304, 1306, 1308, 1313, 1314, 1317, 1320, 1323, 1326.

CEVDET PAŞA, *Tezâkir 1-12*, (Yayımlayan: Cavid Baysun), TTK., Ankara 1991.

CEVDET PAŞA, *Tezâkir -40 Tetimme*, (Yayımlayan: Cavid Baysun), TTK, Ankara 1991.

Düstür, Cilt: II (Birinci Tertip), sene 1289.

MAHMUD CEVAT İBNÜ'Ş ŞEYH NÂFÎ, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Târihçe-i Teşkilât ve İcrââtı-XIX. Asır Osmanlı Maârif Tarihi*, (Hazırlayan: Taceddin Kayaoğlu), Ankara 2001.

Seyahâtnâme-i Hümayûn, (t.y./y.y.)

IV. Kitap ve Makaleler

AKYILDIZ, Ali, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*, İstanbul 1993.

AKYÜZ, Yahya, "Türkiye'de Öğretmen Yetiştirmenin 160. Yılında Darümuallimîn'in İlk Yıllarına Toplu ve Yeni Bir Bakış", *OTAM*, sayı: 20, Ankara 2009, s.25.

ANTEL, Sadrettin Celâl, "Tanzimat Maarifi", *Tanzimat I*, MEB, İstanbul 1999, s.446.

BİLİM, Cahit, *Tanzimat Devri'nde Türk Eğitimi'nde Çağdaşlaşma (1839-1876)*, (Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Ankara 1982.

BİROL, Nurettin, *Halil Rifat Paşa Dönemi ve İcraatı (1827-1901)*, Cedit. Neşriyat, Ankara 2009.

ÇELİK, Mehmet, *Balkanlar'da Tanzimat: Midhat Paşa'nın Tuna Vilâyeti Valiliği (1864-1868)*, İstanbul 2010.

DUMAN, Tayyip, "Mesleki ve Teknik Eğitimin Gelişimi", *Türkler*, Cilt: 15, (Editörler: H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca), Ankara 2002, s.94-114.

ENGELHARDT, *Tanzimat ve Türkiye*, (Türkçesi: Ali Reşad), İstanbul 1999.

ERGİN, Osman Nuri, *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt: 2, 3, 4, İstanbul 1977.

ERGÜN, Mustafa, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ankara 1996.

GELİŞLİ, Yücel, “Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü)”, *Türkler, Cilt: 15*, (Editörler: H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca), Ankara 2002, s.45-63.

GİZ, Adnan, “İstanbul’da İlk Sanayi Mektebinin Kuruluşu”, *İSOD, Sayı: 35*, (Ocak 1969), s.20-22.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin, “Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı”, *150. Yılında Tanzimat, TTK.*, Ankara 1992.

KOÇ, Bekir, “Osmanlı İslahhanelerinin İşlevlerine İlişkin Bazı Görüşler”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6 (2)*, 2007, s.36-50.

KOÇ, Bekir, “Osmanlı Modernizasyonuna İlişkin Bazı Gözlemler, Sanayileşme Çabaları ve İslahhaneler”, *Toplumsal Tarih, Sayı: 176*, Ağustos 2008, s.56-64.

KODAMAN, Bayram, “Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Kadar Sanayi Mektepleri”, *Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920), (Birinci Uluslar arası Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi Tebliğleri, 11-13 Temmuz 1977)*, Ankara 1980, s.287-295.

KOYUNCU, Gülnaz, “İzmir Sanayi Mektebi Piyangosu”, *Tarih ve Toplum, cilt: 18, sayı: 107*, s.22-27.

MEHMED SELAHADDİN, *Bir Türk Diplomatinin Evrâk-ı Siyâsiyyesi*, Alim Matbaası, İstanbul 1306.

OĞUZOĞLU, Yusuf, “Bursa Hamidiye Ziraat Mektebi ve Bir Uygulaması”, *Bursa’nın Köklü Eğitim Kurumları Bursa Ziraat Mektebi*, İstanbul 2010, s.5-19.

ÖNSOY, Rıfat, “Tanzimat Dönemi Sanayileşme Politikaları 1839-1876”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt. 2, sayı: 2*, Ankara 1984, s.5-12.

SAKAOĞLU, Necdet, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İstanbul 1993.

SEMİZ, Yaşar-KUŞ, Recai, “Osmanlıda Mesleki Teknik Eğitim, İstanbul Sanayi Mektebi (1869-1930)”, *Türkiyat Araştırmalar Dergisi, Sayı: 15*, Konya 2004, s.275-295.

TALAY, Aydın, Sultan II. Abdülhamid Devri Ziraat Okulları”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi, sayı: 53 (1991)*, s.45-47.

TUNALI, Ayten Can, “Hasan Fehmi Paşa’nın Aydın Valiliği Döneminde Eğitim-Öğretimde Düzenlemeler”, *Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi, sayı: 46*, Ankara 2006, s.137-151.

UBİCİNİ, M. A., *Osmanlı’da Modernleşme Sancısı*, (Çeviren: Cemal Aydın), İstanbul 1998.

UNAT, Faik Reşit, “Niş İslahhânesinin Kuruluş Tarihini Aydınlatan Bir Belge”, *Meslekî ve Teknik Öğretim, Sayı: 114*, (Ağustos 1962), s.5-6.

YAKIN, Gülnaz (Koyuncu), *İzmir Sanayi Mektebi (Mithatpaşa Endüstri Meslek Lisesi) (1868-1923)*, İzmir 1997.

YILDIRIM, Mehmet Ali, *Tanzimat Döneminde Meslek Okulları*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih [Yakınçağ Tarihi] Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2010.

YILDIRIM, Mehmet Ali, *Dersââdet Sanayi Mektebi-İstanbul Sanayi Mektebi 1868-1926*, İstanbul 2012.

YILDIRIM, Mehmet Ali, “Osmanlı’da İlk Çağdaş Zirai Eğitim Kurumu: Ziraat Mektebi (1847-1851)”, *OTAM, Sayı: 24*, s.223-238.